

יהודה פליקס

נוסח ומתודה של רש"י במסכת ביצה

רש"י בפירושו לגמרא מפרש את המשמע של הגמרא, ועוסק גם בצד הלשוני גם בהסבר דברי הגמרא גם בהערות היסטוריות לתולדות חכמי הגמרא וקורות העתים, גם בהערות דיסקטיות גם בהערות מחקריות לגבי זהות האומר את הדברים בגמרא. פירושו קצר ובהיר כעין פירושו על התורה. במאמר אחר שדן בשיטתו המתודולוגית והמחקרית של הרשב"ם בפירושו לתלמוד העלינו את פירושו הארוך של הרשב"ם על התלמוד לבין פירושו הקצר על התורה,¹ שאכן על תלמוד זהו השיעור שמסר לתלמידיו ולא פירוש כפי שכתב על התורה. אצל רש"י כאמור פירושו קצר הן לתורה הן לתלמוד. דבר זה בהתאם לנאמר שם מורה שגם על התלמוד פירוש רש"י הוא אכן פירוש הגמרא ולא עצם השיעור שנתן לתלמידיו או ששמע מרבותיו. אבל בדרך הלימוד המתודי יש דמיון רב בין רשב"ם ובין זקנו רש"י כפי שנראה להלן.

במאמר נעסוק בגרסאותיו של רש"י בעיקר כדי להבין מה הביאו להעדיף גרסא זו על פני גרסא אחרת שמצא בספרים. כמו כן ניווכח שרש"י מביא תוך כדי פירושו ענייני הלכה כדי לסייע להבנת הפירוש. הוא גם מביא מקורות להלכה המקובלת, וגם הגדרות הלכתיות.

רש"י משתמש בפירושו במקורות רבים: תוספתא, רבותיו, שאילתות דרב אחאי, פירוש לספר היצירה, רבי שמואל חסיד, ומכילתא.

רש"י לא נמנע מהערות מחקריות הן המסבירות את המתודה בה נקטה הגמרא הן שאלות שהמחקר המודרני עוסק בהן ורש"י מהווה את המשענת לעיסוק בשאלות אלו. נוסף על כך רש"י עסק רבות בהערות הקשורות בדברי הימים והדורות וכן עסק בענייני לשון ובהבהרת מונחים.

1 י פליקס, "לשיטתו המתודולוגית והמחקרית של רשב"ם בפירושו לתלמוד", בתוך ש' ורגון ואחרים (עורכים), עיוני מקרא ופרשנות, ח (תשס"ח), עמ' 501–531.

ענייני גרסה

נשווה בין שלוש גרסאות: גרסת רש"י, דפוס ראשון (ד"ר) ונציה וגרסת הגמרא שלפנינו, ד"ר ונציה, יש ברש"י מסכת ביצה.² נמצאו שלוש אפשרויות: הראשונה, שאכן גמרתנו היא כגרסה שמביא רש"י; השנייה, שהגרסא שרש"י מביאה כנכונה, שונה מגרסת הגמרא שלנו; השלישית, בעיקרון גמרתנו היא לפי הגרסא שרש"י מביא, אלא שישנם שינויים מזעריים. נציין בהקשר להתייחסויות אלו גם את אותם מקרים שיש הבדל בין גרסת הגמרא בוילנא ובין זו שבדפוס ונציה, ואת אותם שינויים בין מה שברש"י דפוס ונציה ובין מה שברש"י לפנינו בדפוס וילנא המצוי.

א.

לגבי האפשרות הראשונה, זהות הגרסא שרש"י רואה כנכונה כגרסא שאכן מצויה בגמרא שלפנינו, יש שני אופנים. האחד שרש"י כותב שכך היא הגרסא הנכונה, והאחר שרש"י כותב שלא גורסים מה שהוא מצא בספרים שהיו לפניו, ואכן בגמרא שלפנינו כבר לא מוצאים את הגרסא שרש"י דחה. להלן דוגמות:

1. רש"י סוף ב ע"ב³: "ואין יו"ט מכין לחבירו לא גרסינן במילתיה דרבה, דהא קרא קא דריש ושני ימים רצופין בתורה לא אשכחן, דמספיקא עבדינן להו". ואכן בנוסח הגמרא שלפנינו, אין זכר לגרסא זו.

- 2 במסגרת עבודה זו עסקנו במסכת ביצה, ואי"ה בעבודות נוספות תתברר התייחסות זו גם במסכתות אחרות.
- 3 יש מספר הבדלים כאן בין רש"י שבד"ר ונציה ובין מה שבד. וילנא המצוי: האחד בוילנא הוסף בתחילת הדיבור בסוגריים מרובעות "והתניא", ואילו בדפוס ונציה אין דבר זה ורש"י זה הוא לכאורה ללא ד"ה, ופותח במילים "ומי גורנין". והשני, שבהמשכו הוא כותב: "והא דאמרינן בכולי תלמודא", ואילו ברש"י שבדפוס וילנא: "והא דאמרינן בכולי הש"ס". וכבר עמד על תופעה זו מורי ורבי ש"י פרידמן, שבוילנא זו פעולת הצנזורה, ואילו בכ"י מופיע המונח המקורי והנכון **תלמוד**. ואכן כאן בד"ר ונציה המונח הנכון: תלמודא. כך ניתן להסביר בנדרים נב ע"א דברי הר"ן באמצע ד"ה ונתערב באחד, כותב: "דהא בהש"ס לרבנן חילק וכו' ", ואין למילה זו כאן כל משמעות, ואכן שם בהגהות וציונים ש"ס שוטנשטיין אות קטן יט כותב: "תלמוד [כתה"ל] לרבנן דחילוק דהיתר ואיסור עדיף להו". והצנזורה כנראה קראה **תלמוד** בפתח במקום **תלמוד בחיריק** ובמלחמתה נגד התלמוד שינתה גם כאן למילה ש"ס. ואכן שם בהגהות מביא במפורש קביעה זו: "וטעות זו נפוצה לפי שבכל הש"ס במקום שהיה כתוב 'תלמוד' תיקן הצנזור לקרוא ש"ס". וראו עוד שם במראי מקומות נוספים.

- כאן רש"י דחה את הגרסא שהוא מצא בספרים משום שההיגיון והסברא הישרה אינם מאפשרים לקבל גרסא זו, היות שאין מציאות בתורה של שני ימים טובים זה אחר זה. מה שאצלנו מצויים שני ימים טובים זה בגלל הספק ואין ספק אצל התורה.
2. טו ע"א, סוף העמוד: "המוצא גרס ולא גרסינן המוציא". אכן כך בנוסח הגמרא שלפנינו.
- גם כאן דברי רש"י ללא פתיחת ד"ה, ועצם בירור הגרסא הוא דבור המתחיל ולאחר מכן רש"י מסביר מתי והיכן מצא תפילין.
3. כד ע"א: "בטפיחין בבירות גר' כמין פכין" וכו', וכך בגמרא שלפנינו. גם כאן הגרסא שרש"י אומר שהיא הנכונה היא תחילת הדיבור, ורש"י עושה זאת גם כשהוא מתחיל באמצע משפט שהובא בגמרא ("הצד יוני שובך ויוני עלייה שקננו בטפיחין בבירות"), ואחר כך הוא מפרש את המציאות הזו.
4. כו ע"א: "בכור תם שנפל לבור גרסי' בברייתא", וכך הנוסח בגמרא שלפנינו.⁴
5. ל ע"א, סוף העמוד: "ואכלי ושתו עד שחשיכה גר' ולא גר' משחכה". וכך הוא נוסח הגמרא שלפנינו.
- נראה שגם כאן עצם הבאת הגרסא הנכונה זהו דיבור המתחיל, אלא שבדפוס וילנא המצוי כתב כדיבור המתחיל את המילים: "ואכלי ושתו עד שחשיכה" ואחר כך בהמשך הדברים הערתו של רש"י: "גרס ולא גרס משחשיכה". נראה שבנוציה מדויק יותר, וכפי שבדוגמה הקודמת.
- גם אם הנכונות היא כמצוי בוילנא, ברור שדיבור המתחיל הוא מעצם דברי רש"י ולא דברי עורך מאוחר. כאן הסימון של צורת דיבור המתחיל היא אולי מעשה ידיו של המביא לדפוס.
6. ל ע"ב: "בברייתא נמי גרסינן אלא מן הסמוך לה". וכך בברייתא שבגמרא שלפנינו. כאן גם בדפוס וילנא אין תחילת דיבור המתחיל, אלא עצם הבאת הגרסא הנכונה.
7. לד ע"א: "הכי גרסי' אמ' ר' אלעזר בר' ינאי משו' ר' אלעזר בן אנטיגנס", וכך בגמרא שלפנינו. כרגיל השמועות מובאות על ידי התלמיד בשם רבו, וכאן הרב,⁶ ר' אלעזר בר' ינאי, מביא שמועה בשם תלמידו.
4. אמנם רש"י מביא לאחר דבריו אלו שיש גם לשון אחר ולפיו לא גורסים בכור תם אלא רק בכור כמו שבמשנה רש"י לא דוחה גרסא זו. אלא שהגמרא שלפנינו העדיפה את הגרסא שרש"י הביא בתחילה ולא את גירסת הלשון אחר.

8. לה ע"א: "ה"ג אלא אמר רב שימי בר אשי". כך בגמרא שלפנינו. כנראה הייתה גרסא אחרת ללא: "אלא".
9. שם: הכי גרסינן "חשכה לילי שבת רבי אליעזר אומר יגמור", כך בגמרתנו וכך במקור במשנה תרומות ח, ט. אלא שבגמרא שלפנינו נוספה האות ב"ת: בלילי שבת. רש"י מפרש שהכוונה בדעת ר' אליעזר שיגמר בשבת עצמה ובמקרה של חצר – בחצר עצמה, משום שהתחיל בהיתר. רש"י מפרש ששבת וחצר, לדעתו של ר' אליעזר, אינן קובעות למעשה בדבר שלא נגמרה מלאכתו. שם, בהמשך: "הכי גרסינן רבי נתן אומר לא כשאמר רבי אליעזר יגמור בחצר יגמור אלא יצא חוץ לחצר ויגמור ולא כשאמר יגמור בשבת יגמור אלא ימתין כו". כך הגרסא בגמרא שלפנינו. בשינוי מזערי: בגמרא: **יוצא, ממתין** בלשון הווה ואילו גרסת רש"י: **יצא ימתין** לשון עתיד. ועוד שינוי, שבדוגמא של שבת רש"י אינו מזכיר שוב את שמו של ר' אליעזר, כי ברור שבדעתו עסקינן ואילו בגמרות שלפנינו, ד"ר ונציה ווילנא מוזכר שוב **ר' אליעזר**. בשניהם ר' נתן סובר שדעת ר' אליעזר היא שאינו גומר לאוכלן בשבת או בחצר אלא גומרן במקרה של שבת – אחר השבת במוצאי שבת, ובמקרה של חצר – אחר שיצא מן החצר. ר' נתן סובר שר' אליעזר סובר ששבת וחצר קובעות למעשה ולכן לא יגמור בשבת או בחצר, אבל במקרים אלו היות שלא ייחדה לשבת או לחצר מותר לגמור אחרי השבת או מחוץ לחצר, ואין זה כמו הדין של תינוקות שטמנו תאנים, דתנן בהו לעיל "למוצאי שבת לא יאכלו, דהתם לאכילת שבת יחדום הלכך קבעה עלייהו אבל זו לא ייחדה לשבת".
- כך אכן מבואר בירושלמי מעשרות ג, ט, ד"ר ונציה, נ ע"ד. ובתוספתא ליברמן, תרומות, עמ' 144, על דברי ר' נתן: "אמ' ר' נתן היה ר' ליעזר או

- 5 ברש"י אכן בר', ואילו בגמרא שלפנינו, הן בדפוס ונציה הן בוילנא, מופיע בר. כנראה שבטעות נשמט הפסיק מעל הריש שכוונתו לקיצור של ברבי [בן רבי] וזהו השם שבו הוא מופיע בכל המקומות.
- 6 ראו מ' מרגליות, אנציקלופדיה לחכמי התלמוד, תל אביב תש"ה, א, עמ' 121, ערך ר' אלעזר בן אנטיגנוס: "אמורא ארצישראלית בדור הראשון והשני, תלמידו של ר' אלעזר בר' ינאי ומוסר תמיד מאמרי הלכה בשמו. מאמרים בשם עצמו לא מצאנו ממנו כלל". הנה כאן בביצה יש מאמר שמוסר רבו בשמו של ר' אלעזר בן אנטיגנוס, לפי גרסת רש"י. צריך להבין מה הביא את רש"י לומר כן. ראו דקדוקי סופרים המביא גרסא הפוכה.

ימתין עד שתצא⁷ שבת ויצא לחצר ויגמור". כלומר האות וי"ו היא כאן וי"ו החילוק, במשמע **או**. כך גם בירושלמי תרומות ח, ד, ד"ר ונציה, מה ע"ג. רש"י שם בסוף הדיבור מוסיף: "יש ספרים שהיא כתובה בהם בשבש⁸. וכן גרסינן לה במשנה⁹ דמסכת מעשרות דרבי נתן בתוספתא דמעשרות הכי איתמר".

על פיסקא אחרונה זו יש להעיר שהתוספתא בתרומות אכן אומרת כדברי רש"י, אבל יש הבדל בלשונות והלשון שרש"י מביא היא כנראה הייתה בתוספתא שרש"י ראה. אגב כאמור לעיל מדובר על תוספתא תרומות ולא מעשרות, אלא כפי שראינו בירושלמי שלפנינו הן במעשרות הן בתרומות, יש הברייתא הזו של רבי נתן ובהלכה כפי שרש"י מביא.

10. לה ע"ב, תחילת העמוד: "ה"ג מקח כדתנן¹⁰ הלוקח תאנים כו". וכך בגמרא שלפנינו. כאן קודם הבאת הגרסא ומיד מטרת המובאה הזו, ואחר כך פירוש המובאה. גם כאן הגרסא הנכונה היא עצם דיבור המתחיל.

11. לו ע"א, ד"ה "דאית ביה כו" – "ולא תימא ובלבד שלא יתכון אלא בלבד שלא יעשנה מצודה שלא יסתום החלונות". כאן רש"י מפרש מה הכוונה ליש חלון, ומעניין שבגמרא פירושו של רש"י נכנס לנוסח שלפנינו הן בד"ר ונציה הן בוילנא המצוי. וזה לשון הגמרא: "והכא במאי עסקינן דאית ביה כו" ולא תימא לרבי יהודה ובלבד שלא יתכון **לצוד** אלא אימא ובלבד שלא יעשנה מצודה". גרסת הגמרא שלפנינו לא רק על פי גרסת רש"י, אלא יש מקומות

7 ראו ליברמן, תוספתא תרומות ז, י, שם בחילופי הגרסאות. הנוסחה שבגוף הדברים היא לפי כתב יד ערפורט. וכאן בחר בזה ש' ליברמן שלא כברגיל, מה עוד שגם ד"ר וגם כתב יד וינה גורסים: שתבא או שיבא. ברור מגרסת רש"י, למרות שינויי הלשון, שלגבי מילה זו רש"י גרס כמו בכתב יד ערפורט: **שתצא**. שיטת ליברמן היא שלפני חכמי אשכנז וצרפת ובתוכם רש"י היה נוסח ערפורט לפנייהם. ראו גם שם את הביאור הארוך, עמ' 405, 406.

8 שמביא למסקנה שגם במוצאי שבת ובמקרה השני - מחוץ לחצר – לא יגמור. ואו שהגרסא הזו צרפה מקרה אחד משבת וחצר.

9 גם ברייתא כידוע נקראת משנה, וכנראה לפני רש"י היו מצויות הברייתות שהובאו בעיקר הדברים, שלפנינו הן מצויות בירושלמי מעשרות ובירושלמי תרומות.

9 יש שינוי בין ד"ר ונציה ובין וילנא בנוסח הגמרא אם נכון הוא "כדתנן" כך בד"ר ונציה או כתיקון שעושה מסורת הש"ס בוילנא ומכניס לסוגריים עגולים: "כדתנן" ואומר שצריך להיות: כדתניא, היות שזו ברייתא ולא משנה. אבל מצאנו לרוב גם ברייתא במונח **תנן** וגם להפך משנה במונח **תניא**. כך הנוסח ברש"י, ואם עצם הגרסא שרש"י מביא היא זו שבגמרא שלפנינו, גם המינוח שרש"י השתמש בו לגבי ברייתא זו הוא זה שמצוי בגרסת הגמרא שהיא כאמור גרסת רש"י.

- שהמעתיק או המדפיס לקח מרש"י גם את החלק הפירושי והפכו לגרסה בגמרא שלפנינו, כמו במקרה זה.
12. לז' ע"א, ד"ה "האשה ששאלה מחברתה". במשנה שבגמרא כתוב בד"ר ונציה ובווילנא: "וכן האשה ששאלה". ורש"י גורס ללא וכן. גם בגרסת הגמרא בד"ר ונציה, לז' ע"ב הפיסקא היא: "וכן האשה". רש"י כאן הולך בהתאם לגרסא המצויה במשנה הארץ ישראלית. כך בכתב יד קופמן ובכתב יד פרמה, ואילו במשנה שבפירוש המשניות לרמב"ם כתב יד קאפח אכן הנוסחה היא: "וכן האשה".
13. לח ע"א, תחילת העמוד: "וא"ר יוחנן גר' [גרסינן]". וכך בגמרא שלפנינו. וזהו שוב עצם ציון הגרסא הנכונה, דיבור המתחיל בפני עצמו.
14. לט ע"ב, ד"ה "במגביה מציאה לחבירו קא מפלגי, לא גרסינן במגביה מציאה **קנה** חבירו קא מפלגי, ולא גרס מר סבר קנה **חבירו** כו' [...] אלא ה"ג במגביה מציאה לחבירו קא מפלגי ותו לא. ופירוש [...] אלא אם קנה המגביה אם לא קנה פלגי [...] אלא מי שנתמלאו לו קנאם במשיכה כשיקבלם. ואית דגרסי כמו שכתוב בספרים [שרש"י ראה] ומפרשינן הכי [...]". כאן דוגמה מובהקת שהגמרות שלפנינו ד"ר ונציה ווילנא הם על פי הגרסא שרש"י העדיף. שינוי הגרסה שבספרים נעשה כדי שלא תהיה סתירה בדברי רב נחמן הסובר שהמגביה לחברו לא קנה חברו, ואילו היינו גורסים לפי הספרים היינו צריכים לומר שרב נחמן כאן סובר שקנה חברו. אולם הגרסא שרש"י מציע ושהיא בגמרות שלפנינו אומרת שהמחלוקת היא אם המגביה קנה או לא, ודעת רב נחמן שהוא לא קנה כי לא היה בדעתו לקנות, ומי שנתמלאו לו המים הוא זה שקנה כשימשוך, ורב ששת סובר שהמגביה אכן קנה והוא זה שמוסר את שלו לשני ולכן כרגלי הממלא.
- מפשטות דברי רש"י באומרו לגבי הגרסא **ותו לא**, שהמשפט היחידי שצריך לגרוס בגמרא הוא: **אלא הכא במגביה מציאה לחבירו קא מפלגי**, וזה הכול. אולם בגמרא שלפנינו יש המשך: **מר סבר קנה ומר סבר לא קנה**. לכאורה התוספת היא לא כפי שרש"י הציע, אבל אם נדקדק בדבריו רש"י התנגד להוסיף "מר סבר קנה **חבירו** ומר סבר לא קנה **חבירו**", כלומר עיקר הטעות תיגרם אם נגרוס את המילה חברו. ברם בפשטות דברי רש"י **ותו לא** אינם גורסים שום תוספת, ולכן נראה שאמנם רש"י לא רצה תוספת, אבל המעתיק או המדפיס הכניסו התוספת בחושבם לתקן, שהרי השמיטו בתוספת את

המילה חברו, ולפיכך זה מה שפירש רש"י שהמחלוקת היא אם קנה המגביה, ואלו דברי התוספת בגמרא שלפנינו: "מר סבר קנה", כלומר המגביה, "ומר סבר לא קנה", כלומר המגביה.
לפי זה גם כאן דוגמה נוספת שפירושו של רש"י נכנס לגרסת הגמרא שלפנינו, בתוספת המשפט האחרון: "מר סבר קנה ומר סבר לא קנה".

ב.

להלן דוגמות שאכן גרסת הגמרא היא כגרסת רש"י ועל פיו, אלא שיש שינויים מזעריים ביו הגרסאות. שינויים אלו יכולים להיות בגלל הנוסח של המעתיק או הדפוס, הן ברש"י הן בגמרא עצמה. פעמים הן בחירתו של רש"י כמפרש, אבל עדיין ברור שהגמרא שלפנינו היא כגרסא שרש"י מביא ולא כגרסא שרש"י ראה בספרים ודחאה:

1. יח ע"ב ויט ע"א, ד"ה "הכי גרסינן" – "דתניא אין מטבילין את הכלים על גבי מימיו לטהרו ואין משיקין את המים בכלי אבן לטהרו דברי ר' וחכמים אומרים מטבילין כלי ע"ג מימיו לטהרו ומשיקין את המים בכלי אבן לטהרו [...] ובתוספתא דביצה ודשבת בהדיא תני בה הכי [...] והשתא דברייתא מתוקמא הכי [...] ואי בעית אימא רבי מתניתא רישא ביום טוב וסיפא בשבת וכולה מתני' (מתניתין) ביו' טוב ואי בעית אימי' רבנן וכולה מתניתין בשבת וה"פ [...] ובתוספתא דביצה ודשבת בהדיא תני בה הכי "אין מטבילין את הכלי על גבי מימיו לטהרו **בי"ט** ואין משיקין את המים בכלי אבן לטהרו **בשבת דברי ר' וחכמים אומ' "** כו'. **והשתא דברייתא מתוקמא הכי** אי בעית אימא מתני' (מתניתין) רבנן היא וכולה מתניתין בשבת [...] ואיבעית אימא רבי דקתני לה (למשנה) וכולה מתניתין ביום טוב כדאמרינן אין מטבילין את הכלי על גבי מימיו לטהרו ביום טוב [...] ובספרים שלנו (מה שהיה בפני רש"י) נחלפה רישא לסיפא וסיפא לרישא דכתיב בהו **ברישא אין משיקין** והדר **אין מטבילין**, ועל כן רוב התלמידים שגו בפירושה של סוגיא זו ואין אדם יכול לישבה על כנה. וגורסין מפני הדוחק: **ומתני' (מתניתין) רישא ביו"ט וסיפא בשבת** ומפרשין רישא דקתני **משיקים** ביו"ט קאמר ותנא השקה והוא הדין להטבלה, וסיפא דקתני **אבל לא מטבילין** איירי בשבת ותנא הטבלה והוא הדין להשקה. **ואין ראוי לפרש כן לדרדקי דבי רב**, דא"כ ליתני קילתא ושמעינן חמירתא, לשמעין הטבלה דמותרת ביו"ט ואנא אמינא

דכל שכן השקה. אבל השתא דאשמעינן **משיקין** איכא למימר דוקא קתני אבל הטבלה לא. וכן לענין שבת דאשמעינן **אבל לא מטבילין** אי הוא הדין להשקה סבירא ליה, הוה ליה לאשמעינן **אין משיקין** ושמעינן כל שכן דאין מטבילין. אבל השתא דאשמעינן **אין מטבילין** איכא למימר הא השקה שרי. וסייג (עזר) לדברי ספר התוספתא דכך מצינו בו במסכת שבת ובמסכת ביצה". ברור שגרסת הגמרא שלפנינו היא כגרסת רש"י ולא כגרסת הספרים. כן ברור שלשון התוספתא שבת יז, יא (ד וכי"ל) מוכיחה שהברייתא שבגמרא¹¹ לשונה כגרסת רש"י.

לפי רש"י הרישא והסיפא המוזכרים בגמרא הם רישא וסיפא שבברייתא שבבבלי הן רישא וסיפא של דברי רבי שם והן רישא וסיפא של דברי רבן

11 התוספתא והברייתא כאן שבבבלי הן מקבילות וזה עולה מלשון הדומה. מהתוספתא רש"י הוכיח שסדר הדברים בברייתא הוא שברישא בדברי רבי, קודם **אין מטבילין**, ומפורש **בתוספתא שזה ביום טוב**, ואחר כך בסיפא של דבריו **ואין משיקין ומפורש בתוספתא שזה בשבת**. כן בדברי רבן ברישא של דבריהם **מטבילין**, ומפורש **בתוספתא שזה ביו"ט**, ואחר כך בסיפא של דבריהם **ומשיקין**, ומפורש **בתוספתא שזה בשבת**. בתוספתא נוסף בחלק זה האחרון בתוספת מבהירה, שאיננה בברייתא שבבבלי: "אבל לא להטבילין", כך:

ברייתא שבבבלי לפי גרסת רש"י	תוספתא שבת יז, יא, תוספתא ש' ליברמן
דתניא	
אין מטבילין את הכלי על גבי מימיו לטהרו	אין מטבילין את המים ביום טוב
ואין משיקין את המים בכלי אבן לטהרו	ואין משיקין את המים בכלי אבן לטהרו בשבת
דברי ר' וחכמים אומרים מטבילין כלי ע"ג מימיו לטהרו ומשיקין את המים בכלי אבן לטהרו	דברי ר' וחכמים אומרים מטבילין את המים ביום טוב ומשיקין את המים בכלי אבן לטהרו בשבת אבל לא להטבילין

יש להעיר שהתוספתא כפי שמובאת ברש"י זהה לדברי הברייתא שבבבלי, למעט תוספת המילים שבת ויו"ט הן בדברי רבי הן בדברי חכמים. זו לשון הציטט של התוספתא בדברי רש"י: "אין מטבילין את הכלי על גבי מימיו לטהרו ביי"ט ואין משיקין את המים בכלי אבן לטהרו בשבת דברי ר' וחכמים אומרים כו'". יש לציין שבכתב יד ערפורט, במקום "מים" נמצא "כלי", כלומר דומה יותר לנוסח הברייתא שבבבלי. ומצוי הרבה בכתב יד זה הרצון להידמות לנוסח הבבלי. נראה שהתוספתא שהייתה לפני רש"י היא כתב יד ערפורט, וכך מסיק ש' ליברמן, מבוא לתוספתא כפשוטה, ג, עמ' יג.

ברייתא זו של התוספתא מצויה גם במסכת ביצה ב, ט, ושם הנוסח של כתב יד וינה הוא "כלי" ולא "מים", וכ"ל "הכלי", ואילו דווקא בערפורט ובדפוס "המים".

(חכמים) שם. לפי הגרסא האחרת רצו לדחוק שהרישא והסיפא שעליהן מדברת הגמרא הן הרישא והסיפא של משנתנו.

כדי להתרחק מטעות זו בדפוס ונציה גמרא וכן בוויילנא כתוב בסוף יח ע"א: "איבעית אימא רבי רישא **דברייתא** ביום טוב וסיפא בשבת וכולה מתניתין ביו"ט". ברש"י עצמו יש שינוי מזערי: במקום "רישא דברייתא" יש "מתניתא רישא". ברור שעקב כתיבתם מתנ"י בקיצור במקרים רבים נוצר שיבוש בין מתניתין ובין מתניתא – בין המשנה ובין הברייתא. וכאן בסוגייתנו אכן נחלקו בכך גרסאות שונות, ורש"י בא להדגיש שהנכון בביאור הגמרא הוא שהרישא והסיפא הן בברייתא ולא במשנה. לכן כדי למנוע את הבלבול לפי מה שלפנינו בדפוס ונציה, כתב רש"י את מלוא האותיות שנדע שמדובר על הברייתא: "מתניתא". מי שכתב את לשון הגמרא כגרסת רש"י החליט כנראה להדגיש יותר ולמנוע את הטעות שרש"י רצה למנוע, ולכן כתב בשינוי קטן: "ברייתא" במפורש להוציא ממשנה. רש"י הדגיש גם בגרסתו: "וכולה מתנ"י (מתניתין) ביום טוב", וברור שהיה מספיק לומר שהמשנה היא ביו"ט שהרי את החילוק בין יו"ט לשבת עשינו בדברי רבי וחכמים בברייתא. אלא כדי להוציא מגרסת הספרים שחילקו במשנה בין רישא לסיפא – הדגיש רש"י בגירסתו "כולה מתניתין". אותו הדבר גם לגבי האיבעית אימא שמשנתנו היא לפי רבנן.

אולם קרה דבר של אי התאמה בין מה שברש"י ובין מה שבגמרא שלפנינו. מצד אחד הגרסא שרש"י מביא כנכונה היא זאת שבגמרתנו, ומצד שני בפירוש רש"י עצמו: "הכי פרשינן", בסוף דברי פרשנותו, הוא מתחיל באיבעית אימא רבנן, ומסיים באיבעית אימא רבי, למרות שגרסתו היא התחלה באיבעית אימא רבי ואחר כך איבעית אימא רבנן. כך גם באמת בגמרא, כגרסתו, ולא כסדר פירושו.

לכן נראה שאחרי שרש"י הוכיח מהתוספתא שיש בברייתא הן בדברי רבי הן בדברי חכמים רישא וסיפא, כשהרישא עוסקת ביו"ט והסיפא בשבת, וכבר הרשה לעצמו לפרש גרסתו דווקא בפירוש הדבר האחרון לפני הראשון, כלומר קודם פירש את דברי רבנן בברייתא ואת העמדת המשנה כמותם כשהמשנה עוסקת בשבת, ואחר כך פירש את האפשרות הראשונה שהמשנה היא לפי רבי.

העיקר נראה לי, משום שהגרסא מציינת במפורש בדברי רבי שיש בברייתא בדבריו רישא וספא – יו"ט ושבת, ואילו בדברי רבנן הגרסא קיצרה ואמרה: "ואיבעית אימא רבנן וכולה מתניתין בשבת". זה למרות שברור לפי פירושו של רש"י שכוונת הגמרא לומר שגם בדברי רבנן יש רישא וסיפא. לכן רש"י בפירושו האריך דווקא ונתן את מלוא הפירוש לדעה זו של איבעית אימא רבנן, המקוצרת בגרסא, ולעומת זאת קיצר בפירושו בסוף דבריו על ואיבעית אימא רבי, היות שבגרסא עצמה מבוארים הדברים.

רש"י כאן האריך להסביר מדוע הגרסא שראה בספרים מוטעית, וכמותה הגרסא מפני הדוחק. הוא הוסיף והעיר שגרסאות אלו גורמות טעות לתלמידים ושאי אפשר ללמד כך. לכן הרשה לעצמו להשתמש בלשון חריפה "ואין אדם יכול לישיבה על כנה".

2. כא ע"א, בסוף העמוד: "ולא לכלבים לא גרסינן". ואחר כך בהמשך הדברים, ד"ה "והא חזי למיכל מניה" – "היינו דקאמר ליה כו' לא גרסינן, והכי גרסינן והא חזי לכלבים". בגמרא שלפנינו, ד"ר ונציה ווילנא כגרסת רש"י, ושני הדברים שהיו בספרים שרש"י ראה ואותם אמר שאין לגרוס, אכן אינם מצויים בגמרא שלפנינו. אלא שיש שינוי קטן בין גרסת רש"י ובין מה שבגמרא שלפנינו. ברש"י: "והא חזי למיכל", בגמרא: "ואמאי הא חזי למיכל". גם כאן סיבת השינוי היא חופש העתקה או הדפסה בדברי הגמרא אליבא דגרסת רש"י.

3. כג ע"א: "במאי קא מיפלגי כולה לישנא לא גרסינן, וה"ג ושלש מחלוקות בדבר רבי יהודה סבר דבר שאין¹² מתכוין אסור [...] ולא גזרינן קרצוף אטו קדור. ורבנן סברי לה כרבי יהודה דאמר דבר שאין מתכוין אסור וגזרינן קרצוף אטו קדור. ורבי אלעזר בן עזריה סבר דדבר שאין מתכוין מותר". הגמרא ד"ר ונציה היא כפי גרסת רש"י ואין זכר לגרסה שרש"י שלל. אבל גם כאן יש שינויים מזעריים: ברש"י: "ורבנן סברי לה כרבי יהודה דאמר דבר

12 ברש"י ד"ר ונציה, בכל גרסתו בכל שלוש הדעות, תמיד: "אין מתכוין" ולא "אינו מתכוין". בגמרא בדפוס זה תמיד: "אינו מתכוין", ואילו בדפוס וילנא השגור, ברש"י: לגבי ר' יהודה: שאין, לגבי רבנן ור' אלעזר בן עזריה: שאינו. ובגמרא הלך בעקבות הגמרא ד ונציה, כהרגלו, ותמיד: שאינו. ועוד הבדל בין גרסתו של רש"י ד"ר ונציה ובין הכתוב ברש"י דפוס וילנא: בד"ר ונציה: ופירוש, ואילו בדפוס וילנא: ופירוש. המדויק יותר הוא ופירוש, שהרי רש"י בא להסביר את הגרסא שהביא, וזוהי פתיחת דבריו להסבר: ופירוש, כאילו היית אומר: ופירוש. אבל ופירוש חסר משמעות, שהרי אינו מביא פרשן אחר אלא את פירושו.

וכו', ואילו בגמרא: "ורבנן סברי נמי כר' יהודה דבר וכו'". ההסבר לשינוי זה הוא משום שרש"י בפירוש לגרסא זו מפרש: "ופירוש [...] ורבנן סברי נמי כרבי יהודה דדבר שאין מתכוין אסור". ומי שהביא לדפוס או לכתב היד את גרסת רש"י, הכניס את מילת נמי שבפירוש ולא את היעדרותה מהגרסה עצמה. ניתן גם לומר שהשפעת הפירוש של רש"י על נוסח הגמרא בא לידי ביטוי בהשמטת המילה: דאמר, והשתמש במה שרש"י כתב בפירושו לגרסה: **דדבר, ללא: אמר.**

שינוי נוסף: ברש"י כתוב "ורבי אלעזר בן עזריה סבר דדבר שאין מתכוין מותר", ואילו בגמרא ד"ר ונציה: "ור' אלעזר בן עזריה סבר לה כר' שמעון דאמר דבר שאינו מתכוין מותר". בגמרא נוספו המילים "לה כר' שמעון דאמר", וגם כאן נראה רצון המביא לדפוס להביא להתאמה עם הנאמר לפני כן בדעת רבנן: "סברי לה כר' יהודה" וממילא מתאים לגבי רבי אלעזר בן עזריה: "סבר לה כר' שמעון". נראה שגרסת רש"י היא בדווקא, שהרי לגבי רבנן הסוברים כמו ר' יהודה ניתן לומר שמדובר לאו דווקא על בני דורו של ר' אלעזר בן עזריה, אלא על מאוחרים לר' יהודה, ולכן שייך לגרוס "סברי לה", שעניינה סברו כדעה הידועה של ר' יהודה בעניין דבר שאינו מתכוין. אבל לגבי ר' אלעזר בן עזריה שקדם הרבה הן לר' יהודה הן לר' שמעון, שניהם תלמידי ר' עקיבא, אין מתאים לומר שהוא סובר כתלמיד מאוחר לו, אלא הוא עצמו בעל הדעה שדבר שאין מתכוין מותר, ולכן רש"י בגרסתו לגבי ר' אלעזר בן עזריה לא גורס לא את המילה לה שפירושה התייחסות לדעה ידועה השייכת במשנת רבי לר' שמעון, וממילא גם לא הזכיר בגרסתו את שמו של ר' שמעון. אכן בגמרא בהמשך: "הלכה כר' שמעון שהרי ר' אלעזר בן עזריה מודה לו", כלומר הסיבה לפסוק במחלוקת ר' יהודה ור' שמעון כמו ר' שמעון היא משום שר' אלעזר בן עזריה שקדם להם ועמד בראש הסנהדרין סובר כך. אמנם רבא שם בגמרא דוחה דברי ר' נחמן ומתייחס לחכמים, כאל בני דורו של ר' אלעזר בן עזריה והם בדעה שמאוחר יותר אומרה ר' יהודה. לדברינו, כאמור לעיל, ניתן לראות חכמים אלו כבני הדור של רבי מסדר המשנה. לכן דברי רבא הם רק בגדר דחייה, אבל לא כהוכחה ניצחת לדעתו.

4. כז ע"א: "גמר להו בישוליי הו", ואילו בגמרא נשמטה תיבת: להו.

5. כח ע"ב: "שרי לטלטולי", בגמרא: "מותר לטלטלו".

מסתבר שהנוסח בגמרא העדיף להביא הלכה זו בלשון העברית ולא בארמית, כנראה משום שהדעה האחרת של שמואל, היא בעברית: "אסור לטלטלו". לכן נראה היה למביא לדפוס או למעתיק כתב היד שממנו לקח ד"ר ששתי הדעות תהיינה בעברית. אבל גרסת רש"י שהלכה זו בארמית נאמרה מסתברת שהרי רבינא מאחרוני האמוראים ולא בן דורו של שמואל וכנראה אמר הלכה זו בלשון הארמית.

6. כט ע"א, ד"ר ונציה ד"ה "אמרו להם חכמים" – "אין אתם זקוקים לכך". אחר כך בהמשך הדיון בין הגזברים לחכמים: עוד ד"ה "אמרו להם חכמים"¹³. בגמרא ד"ר ונציה: "אמרו להם אי¹⁴ אתם זקוקים לכך" וגם בהמשך באותה צורה: "אמרו להם".

ד"ה ברש"י הוא עצם הגרסא שרש"י מביא, ולכן עולה שרש"י גורס **חכמים** ובשני הטיעונים שלהם מול הגזברים, אבל בנוסח הגמרא מילה זו אינה. מסתבר שהנוסח המדויק הוא זה שברש"י, היות שאין לנו ידיעה מוקדמת מי הם האומרים להם, לגזברים, סביר להניח שאכן הנוסח הנכון של ברייתת **תנא** זו הוא כפי שמצוי ברש"י, ואילו בנוסח שלפנינו בגמרא הוא אשגרא של דימוי טענות הגזברים באמירה **אמרו להם**, מבלי לציין **אמרו הגזברים** להם, וכך המשיכו זאת על טענות החכמים מבלי לציין אותם. אלא שההבדל בין הצדדים ברור, כי הגזברים מוזכרים במפורש בברייתא זו: "והביאום לפני **הגזברים**", ואילו חכמים לא מוזכרים לפני כן, וניתן היה לומר שהמתדיינים עימם הם **המביאים**, ולכן יש צורך בנוסח: **אמרו להם חכמים**.

7. לא ע"א: "ר' יוסי לקולא או לחומרא קאמר – לא גרסינן". אכן בגמרתינו אין גרסא זו. רש"י מנמק מדוע הגרסה שראה בספרים אינה נכונה: "דהא מלתיה דרבי יהודה נמי מיבעיא לן היכי אתמר". בהמשך, דברי רש"י הם: "וה"ג אבעיא להו היכי קאמר כל הסמוך לעיר והוא דאית ליה פותחת ואתא ר' יוסי למימר כיון דאית ליה פותחת אפי' בתוך תחום שבת נמי, או דלמא

13 בדפוס וילנא השגור לפנינו, לא העתיקו נכונה מד"ר ונציה, בוונציה ד"ה "מסתיים" במילה חכמים בדיוק כמו בפעם הראשונה, ואילו בדפוס וילנא ד"ה השני מסתיים לפני המילה חכמים, וכביכול זה כבר הפירוש וכאמור לא כך נמצא במקור בד"ר ונציה, ולכן מתברר שדפוס וילנא טעה לגבי נוסח רש"י.

14 בגמרות שלפנינו דפוס וילנא הנוסח בגמרא: "אי אתם זקוקים", ואילו ברש"י שם: "אין אתם זקוקים". בגמרא נפל שיבוש שהרי בד"ר ונציה גרסתו של רש"י היא זו שמצויה בנוסח הגמרא שם, אלא שזה מודפס במילה מקוצרת: **אי** – שמשמעות כתיב זה הוא אכן **אין**.

ה"ק כל שסמוך לעיר בין דאית ליה פותחת בין דלית ליה פותחת, ואתא ר' יוסי למימר אפי' בתוך תחום שבת, ודוקא דאית ליה פותחת, אבל דלית ליה פותחת אפי' סמוך לעיר נמי לא. תא שמע מדקתני רבי יוסי אומר כל שנכנסין לו בפותחת ואפילו בתוך תחום שבת, ש"מ רבי יוסי תרתי לקולא קאמר, והכי פי' [...]". אכן גרסה זו היא הגרסה המצויה בגמרא שלפנינו, ד"ר ונציה ודפוס וילנא.

- יש שינוי קטן באות אחת ברש"י בתחילת הבעיה: "כל הסמוך לעיר", בגמרא: "כל שסמוך לעיר". אחר כך גם ברש"י וגם בגמרא: "כל שסמוך לעיר". במשנה בכתבי יד ארץ ישראלים כתב יד קאופמן וכתב יד פארמה נמצא: "כל שהוא סמוך לעיר", וכן במשנה שבפירוש המשניות, עורך י' קאפח. במשנה שבבבלי: "כל שסמוך". נראה שהגמרא ד"ר ונציה מושפעת מנוסח המשנה שם. ייתכן שרש"י שם מושפע מלשון המשניות המדויקות, ולשון **הסמוך**, שיש בו יידוע דומה יותר ללשון שהוא סמוך שגם בו ישנו **היידוע**. היות שרש"י מביא גם **כל שסמוך**, כאמור לעיל, צריך לומר ששינויים כאלה בין מה שבגרסת רש"י ובין מה שבגרסת הגמרא הם שכיחים ואינם משמעותיים, מה עוד שגם ברש"י עצמו מופיעות שתי צורות אלו. עוד, שבפירושו לגרסה רש"י מבאר: "כל שסמוך לעיר" וכבר ראינו שבגמרא פעמים יש תיאום על פי הביאור של רש"י את הגרסה ולא לפי הגרסה עצמה.
8. לב ע"ב, בגמרא סוף העמוד: "אמר רב יהודה האי מדורתא מלמעלה למטה שרי מלמטה למעלה אסור". ברש"י סדר המקרים הפוך: קודם "מלמטה למעלה", ורק אחר כך המקרה של "מלמעלה למטה". נראה לי שרש"י העדיף סדר זה, משום שבמשנתנו מדובר במה שאסור: "ואין מקיפין שתי חביות", וגם כשיש מה שמותר, מתחילים באסור: "ואין גורפין תנור וכיריים אבל מכבשין", ולכן גם בדינו של רב יהודה בגמרא, רש"י מתחיל במקרה שאסור וזה **מלמטה למעלה**. מה עוד שגם הדרך הנורמלית של בניין היא **מלמטה למעלה**.
9. לה ע"ב: "ה"ג רישא במעטן טהור וגברא טמא דלא מצי למהדר, סיפא בגברא טמא ומעטן טמא דמצי למהדר". בגמרא שלפנינו ד"ר ונציה ודפוס וילנא, יש שינוי קטן: "סיפא **במעטן** טמא וגברא טמא". נראה שמדפיסי הגמרא או מעתיקי כתב היד רצו לשכלל את הגרסה ולסדר סדר עקיב שהן ברישא והן בסיפא **המעטן** קודם **לגברא**. ההסבר לסדר שבגרסת רש"י הוא

שבמה שסיים ברישא: "גברא טמא", בזה גם מתחיל בסיפא: "בגברא טמא".

10. לו ע"א: "הכי גרסינן הכא במאי עסקינן בדיטבלא", וכך בגמרא שלפנינו אכן הגרסה, בהשמטת אות אחת: "הכא במאי עסקינן בטיבלא".

ג.

להלן דוגמות שגרסת רש"י אינה הגרסה שבגמרא שלפנינו ד"ר ונציה, ובעקבותיה בגמרא דפוס מצוי, דפוס וילנא.

1. טו ע"א, בגמרא: "הא דמינטרא מחמת גנבי ומחמת כלבי, הא דמנטרא מחמת כלבי ולא מנטרא מחמת גנבי". כלומר היות שאין נשמרים מפני הגנבים למרות שנשמרים מפני הכלבים – מכניסין לביתו, ורק כשנשמרים גם מכלבים וגם מגנבים – משאירים שם או מכניסים רק לבית שקרוב לחומה. אולם רש"י מפרש ד"ה "ולא מנטרא מחמת גנבי, ואשמעינן אביי דהואיל ולא מינטרא מחמת גנבי מאחר שהן בראשו יוליכם עד ביתו", "אבל אם מצאן שם במקום שהן נשמרים מן הכלבים – לא יזיזם ממקומן".

אם הגרסה שבגמרא היא גם גרסתו של רש"י ואותה הוא מבאר, הרי שביאורו מתייחס לחלק השני של תשובת הגמרא: "הא דמנטרא מחמת כלבי ולא מנטרא מחמת גנבי". מציאות זו מבאר רש"י הן לגבי המקרה שתפילין היו בראשו מלפני כניסת השבת, ובכך עוסק אביי, הן במקרה שמצאם בקרקע שם עם כניסת השבת. עולה שהמציאות הראשונה שבתשובת הגמרא "הא דמנטרא מחמת גנבי ומחמת כלבי", אינה מאפשרת להביא את התפילין עד לביתו אלא יביאם כדברי הברייתא עד לבית הסמוך לחומה או לבית הסמוך לבית המדרש, ושם ישאירם במקרה שאכן משתמרים שם התפילין מגנבים ומכלבים.

רש"י מבאר שאם התפילין אינם בראשו אלא מצאם מונחים במקום המשתמר מכלבים ולא מגנבים – ישאירם במקומם. משמע שאם המקום אינו שמור מגנבים ומכלבים ישימם על ראשו ויכניסם עד למקום שמשתמר לכל הפחות מן הכלבים. במילים אחרות שיטת רש"י שבמקרה שבו הוא נמצא עם כניסת השבת במקום שמשתמר מכלבים אבל לא מן הגנבים, אזי זה מותנה היכן התפילין, אם הם על ראשו עוד מלפני השבת – יכניסם אפילו עד ביתו. אבל אם היו מונחים בקרקע – לא יזיזם ממקומם, ומה שאמרה

המשנה בעירובין שילבישם ויכניסם, מדובר כשנמצאו במקום שלא משתמר לא מגנבים ולא מכלבים. הלכה זו הביאה חלק מהראשונים¹⁵ לומר שבגרסת רש"י היה המשפט: "הא דלא מנטרא לא מגנבי ולא מחמת כלבי". צריך לומר במקרה של המשנה בעירובין האומרת שעליו להרים וללבוש את התפילין ולהכניסם, ולא ברור לאן עליו להכניסם – אם לביתו או רק לבית הסמוך לחומה, שהבחנה זו נעשתה כבר קודם לכן בגמרא, והיא קובעת שם שאם הבית הסמוך לחומה משתמר מהכלבים – יכניסם עד לשם, אף על פי שלא משתמר מהגנבים, ואם המקום לא משתמר לא מהגנבים ולא מהכלבים – יכניסו עד לביתו.

מדברים אלו עולה, שאם מצאם במקום שלא משתמר, אפילו לא מהכלבים – יכניסם לעיר, ואם יגיע למקום המשתמר מהגנבים – ישאירם שם, וזהו כמו המקרה בו עסקה הברייתא, ורק אם המקום שליד הבית מחוץ לחומה אינו משתמר כלל – יביאם לביתו. סברת היסוד של הגמרא היא שבמקום המשתמר מהכלבים ואינו משתמר מהגנבים, אנו משתמשים בסברה שרוב ליסטים הם מישראל והם לא יזלזלו בתפילין. לכן מובן מדוע רש"י אמר שאם מצאן במקום שהן נשמרים מן הכלבים אף שלא מהגנבים – לא יזיזו ממקומן.¹⁶

לפי זה מה שהגמרא אמרה שמקום שמשתמר רק מהכלבים ולא מהגנבים – "קמ"ל", הכוונה לשאלה להיכן יכניסם לביתו או לבית ליד החומה, אבל לגבי המוצא תפילין בכניסת השבת, גם אם הוא משתמר רק מהכלבים – לא יזיזו כדברי רש"י, ולגבי מקרה זה כן נשתמש בסברה שרוב ליסטים ישראל הם ולכן לא יזלזלו בתפילין.

ניתן להסביר חילוק זה,¹⁷ שגנבים מצויים בעיר ולא מחוצה לה, ולכן הקמ"ל של הגמרא שלא לסמוך על סברת רוב ליסטים ישראל הם – שייכת במקום

15 ראו להלן בגוף הדברים דברי דקדוקי סופרים, והערת ש"ס שוטנשטיין. וכן מהר"ם על אתר.

16 אלא שסיום הגמרא: "מהו דתימא רוב ליסטים ישראל ניהו ולא מזלזלי בהו קמ"ל", מוכיח שאין אנו סומכים על סברה זו ואם לא שמור המקום מהגנבים – אי אפשר להשאיר התפילין שם. אולם כאמור בגוף הדברים אין זה מתיישב עם דברי רש"י: "לא יזיזו ממקומן", ומדובר ברש"י כשהמקום נשמר מהכלבים ובפשטות שאינו נשמר מן הגנבים, כי גנב מגיע למקומות שהכלב אינו מגיע כגון חדר סגור ולא נעול, וגם דוחק לומר שרש"י בא לומר ששמור גם מהגנבים ואילו בדבריו ציין: "במקום שהן נשמרים מן הכלבים". שם.

שבו רגילים להיות גנבים. אבל מחוץ לעיר נצרף את הסברה של ה"מהו דתימא" בגמרא, כלומר שהגנבים לא יזלזלו בתפילין יחד עם המציאות שרק מיעוט של גנבים מצויים מחוץ לעיר.

אכן בגמרא שוטנשטיין, שם הערה 23 בסופה: "בשיטה מקובצת ובריטב"א מבואר שרש"י גרס גרסא אחרת בגמרא: 'הא דמינטרא מחמת כלבי ולא מינטרא מחמת גנבי, הא דלא מינטרא לא מחמת כלבי ולא מחמת גנבי'."

בעל דקדוקי סופרים מביא את גרסת כתב יד מינכן העוסקת בשלושה מקרים, ואכן בגמרתנו מצוינים דברי אביי, דברי הברייתא ודברי המשנה בערובין, וזו הגרסה: "דמנטר מחמת כלבי ולא מינטר מחמת גנבי" [וזהו דינו של אביי שתפילין שבראשו מכניסן עד לביתו], "הא דמינטר מחמת כלבי ומחמת גנבי" [ובזה דנה הברייתא שעוסקת בחוץ לחומה],¹⁸ "הא דלא מנטר לא מחמת כלבי ולא מחמת גנבי" [בזה דנה המשנה בערובין, ולכן יכול להרימם מהקרקע וללובשן עד לביתו].

המהר"ם על אתר אומר שיש גרסת ספרים אחרים והיא: ד"ה "ס"א וכן נ"ל עיקר", "הא דלא מנטרא לא מחמת גנבי ולא מחמת כלבי, הא דמנטרא מחמת כלבי ולא מנטרא מחמת גנבי".

2. כו ע"א: "בכור תם שנפל לבור גרסינן בברייתא" [...] "לשון אחר, לא גרס בברייתא בכור תם, אלא כי מתניתין גרסינן בברייתא בכור שנפל לבור".¹⁹ בגמרא: 'ית"ר בכור תם שנפל לבור'. שינוי זה מגרסת הגמרא היא אפשרות שנייה שרש"י מביא, אבל בתחילה הוא הביא את הגרסה שבגמרא שלפנינו.
3. כז ע"א, בגמרא: "דאמר רבי שמעון בן פזי א"ר יהושע בן לוי א"ר יוסי בן שאול אמר רבי משום²⁰ קהלא קדישא דבירושלים²¹ ר' שמעון וחביריו אמרו הלכה כרבי מאיר, אמרו והא אינהו קשישי מינה טובא".

18 בדומה במהר"ם שיף על אתר, אלא שלפני הגרסה היא כגרסת הגמרא שלפנינו. גם הוא טוען שהתירוץ הקודם בגמרא "הא דמנטרא הא דלא מינטרא", נשאר על עמדו.

19 וכך אכן בכתב יד מינכן.

20 ראו עיוני מקרא ופרשנות, ח, עמ' 503, 504, הערות 10, 11.

21 המונח **משום** מציין לכל הפחות ממרא מהדור שלפני רבי, וראו להלן, ואם כן קהלה קדישא מבוגרים מאשר רבי, ולפי הגמרא הם אומרים הלכה בשם ר' שמעון בן מנסיא (כך מפורש בגרסת רש"י) שהיה צעיר מרבי וחי בזמן רבי ובניו כדברי רש"י, וזוהי תמיהת הגמרא.

אבל לפי גרסת הגמרא שלפנינו – ר' שמעון – בסתמא, הרי הכוונה לר' שמעון בר יוחי, שהוא דור לפני רבי, וכאן יכולים קהילה קדישא שגם הם מבוגרים מרבי, לומר הלכה

ברש"י: ד"ה "אמרו הלכה כר' מאיר" – "השתא משמע שמעידין קהלא קדישא על ר' שמעון בן מנסיא שאומר עוד דבר זה". המדויק הוא מה שברש"י, כי סתם ר' שמעון הוא ר' שמעון בר יוחאי. ייתכן שנגררה הגמרא אחרי פירוש רש"י שבהמשך ד"ה "ומינה", ששם אכן איירי בר' שמעון בר יוחאי.

4. לז ע"א: "תני רב יוסף אפילו ליתנם לכהן בו ביום". בכל גרסאות הגמרא יש תוספת של המילים: "לא נצרכא", כפי שבשאר ההסברים על פסקאות אחרות של המשנה, וכך בד"ר ונציה: "תני רב יוסף לא נצרכא אלא ליתנם²² לכהן בו ביום". אלא שבד"ר ישנה השמטה של תיבת: "אפילו", שהיא מצויה בגרסתו של רש"י, וכך נראה שאכן השמטת לפנינו משום שבכתבי יד גוטינגן 3, לונדון, וטיקן 109 ווטיקן 134, יש תיבה זו ונוסחתם היא: "תני רב יוסף לא נצרכא אלא אפילו ליתנם לכהן בו ביום". אלא שתיבות "לא נצרכא" מצויות בכתבי יד אלו, שלא כגרסת רש"י בד"ר ונציה, למעט כתב יד וטיקן 134, שגרסתו בגמרא היא ממש הגרסא המצויה ברש"י, כלומר ללא תיבות: "לא נצרכא".

ייתכן שרש"י השמיט את מה שברב הנוסחאות, משום שכאן מביא רב יוסף ברייתא, וסביר שלשון המקור התנאי היה ללא: "לא נצרכא", ואלו שגורסים תיבות אלו מייחסים אותם לדברי רב יוסף עצמו.

ששמעו מר' שמעון בר יוחאי, ושהוא ר' שמעון פסק כחברו ר' מאיר. ואם כן מהי תמיהת הגמרא? מדוע הוצרכה לתרץ שבני הדור שקדם לרבי – קהילה קדישא שמעו את דברי הצעירים בני הדור החדש, שסוברים כדברי רבו של רבי וכנראה גם חברים, ואם מדובר על ר' שמעון בר יוחאי הרי הוא לא צעיר מהם מקהילה קדישא שבירושלים? אמנם המהרש"א אומר שר' שמעון שבגמרא כאן הוא ר' שמעון בר יוחאי, ככלל הפשוט שסתם ר' שמעון הוא ר' שמעון בר יוחאי, ולפי זה קהילה קדישא היו גם מבוגרים מר' שמעון בר יוחאי, וזה מתאים לביטוי משום שלפי חלק מהפרשנים איירי דבור קודם לקודם, לאומר הדברים, לרבי.

לגבי זהות קהילה קדישא שבירושלים נחלקו הדעות. ב"סדר תנאים ואמוראים" מביא שהכוונה לר' שמעון בן מנסיא ור' יוסי בן המשולם. הם ביארו את הגמרא שלנו אחרת מפירוש רש"י, וכוונת הגמרא לומר שרבי אמר את דבריו בשם קהילה קדישא שבירושלים שהם ר' שמעון בן מנסיא וחביריו. יש לדחוק ששאלת הגמרא הייתה איך רבי מוסר דברים בשם הצעירים ממנו? יקשה על פירושם, שהרי לא מצאנו **משום** אלא לדור קודם לכל הפחות, ולהרבה מורה ביטוי זה לשני דורות קודמים, אכן עצם פירושם קשה.

כאן גמרת וילנא המצויה לא דייקה ממש כד"ר ונציה, בכותבה: "ליתנה" במקום "ליתנם". 22
אכן בכל הנוסחאות שהבאנו מצוי ליתנם כמו שברש"י.

רש"י כפרשן

עיקר עבודתו של רש"י על התלמוד הוא כמובן פירושו להסברת הסוגיות מעבר לפירוש המילים. אנו מוצאים בפירושו הערות מרחיבות ענייני הלכה שבגמרא, הערות מתודיות, הערות מחקריות, הערות הקשורות בסדר הדורות והאירועים, הערות שהן כללים השייכים לא רק למקומם. במסגרת זו הוא גם דוחה פירושים אחרים. מובן שבנוסף להיותו גם מילונאי, כפי שהוזכר בתחילת הדברים, הוא עוסק גם בענייני לשון שמעבר לפירושי המילים ומצוי בפירושו עושר לשוני רב. להלן נביא לכך ראיות מפירושו.

ענייני הלכה

אף על פי שמקובל שרש"י בביאורו לתלמוד לא בא לפסוק אלא לפרש, יש הערות הקשורות בענייני הלכה הקשורות להסברו על דברי הגמרא, כדלהלן:

1. יב ע"א, ד"ה "ליפלו באבנים" – "אי אין אסור הוצאה אין איסור טלטול, שלא נאסר טלטול אלא משום הוצאה. ומה שלא גזרו על כל טלטולים אפילו על אוכלים וכלים, משום דאין גוזרים גזירה על הצבור אלא אם כן רוב ציבור יכולים לעמד בה". אזכור הכלל התלמודי שאין גוזרים גזרה על הציבור אלא אם כן רוב ציבור יכולים בה ולכן לא גזרו על טלטול אוכלים וכלים. ציון הקשר בין איסור טלטול לאיסור הוצאה בשבת ורק בדברים שקיים בהם איסור הוצאה מהתורה – גזרו חכמים על איסור טלטול.
2. כז ע"א ד"ה "ומינה" – [ראיית טריפה אפילו ביו"ט וראיית בכור מערב יו"ט] "וממנה למדו [...] וקמו להו ר' שמעון בן יוחי ור' מאיר בחדא שיטתא וה"ל ומינה ראיית טריפה אפילו ביו"ט ראיית בכור מערב יו"ט. ר' יהודה יחיד ואין דבריו של יחיד במקום שניים".
3. בגמרא לא נאמר דבר זה שלפנינו יחיד במקום שניים, ורש"י עושה שימוש בכלל זה כדי לבאר מדוע כאן ההלכה כר' מאיר ולא כר' יהודה המיקל.

3. לג ע"א, בגמרא: "והלכתא יבשתא שרי רטיבתא אסור". למרות אמירה זו שבגמרא מעיר רש"י להלכה למעשה: "והלכתא כו' הך הלכתא אליבא דמאן דאית ליה מוקצה איקבע, אבל אנן כר"ש ס"ל בין במוקצה בין בדבר שאינו מתכוון וכר' יהודה במכשירי אוכל נפש. וכולהו שרי בין חזרא בין סמיכת קדרות והקפת חביות ומדורתא וקדרה. וכל האמוראים שאסרו את אלו למעלה – תלמידי דרב הו, ורב סבר לה כר' יהודה במוקצה, ואנן קיימא לן כר' שמעון". רש"י דן כאן הן בדומה לחיזרא שהוא עניין של מוקצה ובנושא

- זה מביא את הכלל שבמוקצה פוסקים כר' שמעון, ואילו אמוראי הגמרא שלפנינו דעתם כרבם רב ורב כר' יהודה, הן לגבי כללים אחרים בהלכות שבת ויו"ט, שבמצב של "לא מתכוון" ההלכה היא גם כן כר' שמעון המתיר, ואילו לגבי מכשירי אוכל נפש ההלכה היא כר' יהודה.
4. לה ע"ב, ד"ה "ומעשרן דמאי [...] דקסבר האי תנא יש שמעשרין קודם גמר מלאכה ומידה הנוהגת היא ותלינן ביה לקולא". ובהמשך שם: ד"ה "רוב עמי הארץ מעשרין הן" – "וחומרא בעלמא היא דאחמור לאפרושי מספיקא שאר מעשרות שנחשדו עלייהו". לפנינו השלכה להלכה המאפשרת פעמים להקל ולא להפריש דמאי.
5. לו ע"ב, ד"ה "שמע מינה תחומין דאורייתא" – "דאי מדרבנן לא הוו אסרי מילתא אחרייתא משום דידה". לפנינו השתמשות בכלל ההלכתי: "אין גוזרים גזרה לגזרה".
6. לו ע"א, כאן יש אזכור של הכלל הקודם, אבל דווקא בפרק של אי השתמשות בכלל, משום הקביעה שהכול נכלל כבר בגזרה הראשונה: "משום מקח וממכר אסור מן המקרא דכתיב: 'ממצא חפצך ודבר דבר' (ישעיהו נח, יג), אי נמי מקח וממכר אתי לידי כתיבה שטרי מכירה. וא"ת הויא ליה גזירה לגזירה, כולה חדא גזירה היא".
7. לו ע"א, ד"ה "אטו" – "והאי דלא גזרו על טילטול כלים ואוכלים, מפני שלא יוכלו לעמוד בהן לבטל עונג שבת ושמחת יו"ט". בית שמאי אסרו על הוצאת קטן לולב וספר תורה וכן על טלטולם. רש"י מסביר שגם לשיטת בית שמאי לא גזרו על טלטול אוכלים וכלים משום אי היכולת לעמוד בכך ולבטל עונג שבת ושמחת יו"ט. אגב לגבי שבת רש"י משתמש במונח עונג ואילו לגבי יו"ט במונח שמחה, ולא דבר סגנוני לפנינו, אלא יש פה רמז למחלוקת הפוסקים האם יש בשבת עניין של שמחה, וממילא אי אפשר לעשות סעודת נישואין בשבת מפני שאין מערבין שמחה בשמחה.
8. לו ע"ב, בעניין המגביה מציאה לחברו, רש"י גורס ללא המילה "חבירו", משום שכאן איירי בשיטת רב נחמן, והוא סובר שהמגביה מציאה לחברו לא קנה חברו. לכן גמרתנו סוברת שהן רב נחמן הן רב ששת סוברים שלא קנה חברו, ומחלוקתם כאן אם המגביה עצמו קנה בהגבתו אפילו שנתכוון להגביה לחברו. ובזה נחלקו, רב ששת סובר שהמגביה קנה זאת – כרגלי הממלא, ואילו רב נחמן סובר שהמגביה לא קנה גם לעצמו וכאשר מי

שנתמלאו לו המים – ימשכם, אזי הוא יקנה, וזה פירוש דבריו כרגלי מי שנתמלאו לו.

ד"ה "במגביה מציאה לחבירו קא מפלגי" – "אלא אם קנה המגביה אם לא קנה פליגי רב נחמן סבר לא קנה המגביה דלאו אדעתיה למיקני, אלא מי שנתמלאו לו קנאם במשיכה כשיקבלם".

פעמים רש"י מביא מעין היסטוריה (בירור המציאות) שהביאה להשלכה הלכתית:

ד ע"ב, ד"ה "מספקא ליה" – "אם חק חכמים הוא שהוטל על הגלויות לדורות ואפילו ירבו בהם חכמים יודעי העיתים יהיו עושין אותם שניים, א"כ הרי הוא מדברי סופרים כיום ארוך, או אם הן (הגלויות) עשאוּם מאליהן מספק, וחד מינייהו חול, ולמאן דקים ליה בקביעא דירחא בעי אבדולי".
שם, ד"ה "ועבדי חד יומא" – "והאידינא נמי היכא דמטו שלוחין קודם יו"ט עבדי חד יומא [...] שמע מינה לא קבעום עליהם בתקנה לדורות".

פעמים מובאת בדבריו היסטוריה של השתלשלות מחלוקת בהלכה בין ערים ופוסקים שונים:

כד ע"ב, ד"ה "ולערב אסורין" – "ולערב אסורים בכדי שיעשו, הא לאחר מכן מותרים אפילו לערב ראשון נמי, אע"ג דליל יו"ט שני הוא [...] ומותרין ממה נפשך [...] כן דעתי נוטה ויש לי ראיות הרבה [...] היו נוהגים בו היתר במקומנו, והיה לי דבר פשוט [...] שמעתי את רבי יצחק הלוי [שמקומו וורמייזא] שהוא אוסר עד מוצאי יו"ט שני וכל אנשי עירו כמותו, וגם הלכות גדולות אוסרין כן. ודנתי לפניו ולא הועיל לי הדבר [...] ואני אומר [...] ותדע מדלא קאמר לערב של שני אסורים. ובתשובות רבינו גרשום מאור הגולה מצאתי כמותי. גם עתה בא אלי מכתב מגרמיש [וורמייזא, כאמור, מקום מושבו של רבו רבי יצחק הלוי] שבא לשם אדם גדול וזקן ויושב בישיבה מן רומא ושמו קלונימוס ובקי בכל הש"ס, והורה כן [להקל], ונחלק עליהן".

מקורות להלכה

1. מקור למוקצה דאורייתא לפי שיטת רבה :
ב ע"ב, ד"ה "לטעמיה דאמר רבה" – "ויליף מהכא דמוקצה דאורייתא".
כלומר מעניין ההכנה שבתורה: "והכינו את אשר יביאו", למד רבא איסור מוקצה מן התורה.
2. מקור לאיסור הוצאה גם ביו"ט :
יב ע"א, ד"ה "פליגי" – "בי"ש ובי"ה, ודכולי עלמא יש אסור הוצאה ליו"ט מ"ויעבירו קול במחנה", ופסוק זה עוסק בהוצאה.
3. מקור לפטור מעשרות בשמיטה :
לד ע"ב, ד"ה "שביעית" – "לאו בר עשורי היא, נפקא לן במכילתא מ'ואכלו אבינוני עמך ויתרם תאכל חית השדה', מה חיה אוכלת שלא במעושר אף אדם אוכל שלא במעושר". הוא מביא מכילתא המצטטת פסוק שממנו נלמד שאין מעשרים בשמיטה.
4. מקור לאיסור מקח וממכר :
לז ע"א: "משום מקח וממכר אסור מן המקרא דכתיב: 'ממצא חפצך ודבר דברי' (ישעיהו נח, יג)".

הגדרות הלכתיות

1. יא ע"ב, ד"ה "דאין בניין בכלים" – "והעושה כלי או גומרו ביו"ט או בשבת, משום מכה בפטיש הוא דמחייב, שהוא חיוב לכל גמר מלאכה, או אם הוא דבר שמחליקו חייב משום ממחק, ואם צריך קצוע חייב משום מחתך, וכן אורג או מיסך או תופר, אבל בנין וסתירה לא שייך בהו לאחיובי בסלוק ובחזרה, דהא דתנן הבונה כל שהוא, בבתיים תנן [...] קאסרי ליה ב"ה מדרבנן, אי לאו משום תחילתן דחנויות שהן צרכי הרבים [התיבות] אין [כן], אבל תריסי כלי הבית לא".
2. יב ע"א, ד"ה "אלא" – "ש"מ דלכולי עלמא יש הוצאה ליו"ט אלא שמן התורה הותרה לצורך, ובי"ה אית ליה כיון דהותרה לצורך הותרה מן התורה לגמרי, אלא דרבנן גזור במידי דהוי טרחא דלא צריך, כגון אבנים, אבל קטן וספר תורה דצריכין להו ביו"ט – לא גזור, ובי"ש לית להו מגו, ומידי דצורך אכילה שהתורה התירתו – הותר, ושאינו צורך אכילה – באסורו עומד מן התורה".

3. יב ע"א, ד"ה "פליגי" – "ב"ש וב"ה ודכולי עלמא יש אסור הוצאה ליו"ט מויעבירו קול במחנה [דהעברה] דישנה [יו"ט] בשאר מלאכות, וירמיה היה מזהירן על השבתות שהן חמורין והלואי ישמעו", אבל לא בא ירמיהו למעט ימים טובים.
4. יב ע"א, ד"ה "לוקה משום מבשל גיד" – "שהבשול אב מלאכה הוא ובשול גיד דבר האסור ואינו ראוי לאכילה ועומד באסור לא תעשה כל מלאכה דלא הותר אלא לצורך".
5. לו ע"ב, ד"ה "ואלו הן דברים שאסורים משום שבות" – "שהטילו עליו חכמים לשבות מהן".
6. לו ע"ב, "משום רשות [כגון 'לא דנין']" – "שיש בו קצת מצוה אבל לא מצוה גדולה וקרוב הוא להיות דבר הרשות ויש איסור מדברי סופרים, או משום מצוה או שיש בו מצוה ממש [כגון 'אין מקדישין'] ואסרוהו חכמים לעשות בשבת [...] [שבות] ואין בעשייתן שום מצוה [...] רשות] משום שהן קרובין למצוה [...] [מצוה] דהוּו מצווה גמורה".
- שם, ד"ה "משום רשות" – "ולחנך קמאי [כגון 'לא עולין באילין'] קרי שבות דאיסור שבות גמור יש בהן, לפי שאין בהן צד לסלק גזרות חכמים מעליהן, שאין בהן לחלוחית מצוה". כלומר מה שאין בו לחלוחית מצווה, איזה שהוא קשר למצווה, ובלשון רש"י שום מצווה – אינו יכול להיחשב כדבר הרשות אלא נחשב לשבות.

מקורותיו של רש"י (ובתוכם כאלו שאינם שכיחים)

תוספתא:

יח ע"ב ויט ע"א, ד"ה "הכי גרסינן" – "ובתוספתא דביצה ודשבת תני בה הכי" וחוזר על כך בסוף הדיבור: "וסייג [עזר] לדברי ספר התוספתא דכך מצינו בו במסכת שבת ובמסכת ביצה".

לה ע"א, ד"ה "אלא" – "דרבי נתן בתוספתא דמעשרות הכי איתמר".

במובאה דלהלן מוזכרים במקום אחד רבותיו ומקורות נוספים:

כד ע"ב, ד"ה "ולערב אסורין" – "כך דעתי נוטה ויש לי ראיות הרבה [...] ולא זכיתי לשאול את פי רבי יעקב בדבר זה, כי היו נוהגים בו היתר במקומינו והיה לי דבר פשוט, ולאחר פטירתו של רבי שמעתי את רבינו יצחק הלוי שהוא אוסר [...] וגם הלכות גדולות אוסרין כן, ודנתי לפניו ולא הואיל לי הדבר [...] ובתשובות רבינו גרשם מאור הגולה מצאתי

כמותי. גם עתה בא אלי מכתב מגרמיש שבא לשם אדם גדול זקן ויושב בישיבה מן רומא ושמו קלונימוס ובקי בכל הש"ס, והורה כן ונחלק עליהן". לפנינו אזכור של שניים משלושת רבותיו: ר' יעקב, ורבי יצחק הלוי. הוא מזכיר כאן גם את הלכות גדולות, תשובות רבינו גרשום מאור הגולה ואת רבינו קלונימוס שבא מרומא והתיישב בגרמיש.

שאלות דרב אחאי:

כו ע"ב, ד"ה "ואין הבעלים מכירין בו" – "כך פירש רב אחאי בשאלות שלר". שם מסורת הש"ס מציין: "פרשת בשלח ס"ס מז".

פירוש לספר יצירה מאת ר' שבתאי דונלו הרופא מלומברדיא:

לג ע"א: "כך שמעתי בפיוט שישד אחד מגאוני לומברדיא"ה". [ושם במסורת הש"ס מתקן: "צ"ל בפירוש ספר יצירה"]. ההסבר לטעות של המעתיק הוא שכנראה היה כתוב בכתב יד ברש"י: "בפי יצר", והמעתיק פענח קיצורים אלו יצר – כקיצור של יוצר, ולפיכך פתח את הקיצור של פי – פיוט או להפך משום שהבין בקיצור של פי – פיוט, פתח את הקיצור של יצר – יוצר. אכן מסורת הש"ס מביאה ראיה שלפנינו טעות של המעתיק, משום "שכן נמצא מפורש בפירוש לספר יצירה לר' שבתאי דונלו הרופא מלומברדיא".

רבי שמואל חסיד מן ברבשטא:

לג ע"ב: "כך אמר לי רבי שמואל המכונה חסיד מן ברבשטא"ה". שם, בלועזי רש"י: "ברבשטא – פירוש, העיר ברבאסטרו ממחוז ארגון שבמדינת ספרד".

מכילתא:

לד ע"ב, ד"ה "שביעית" – "לאו בר עשורי היא, נפקא לן במכילתא".

מחקר

הסבר מתודה

כח ע"ב, בגמרא: "רב פפא אמר מתניתין ומתניתא רב מלכיא, שמעתא רב מלכיו".

רש"י: "שפחות משנה היא בכתובות [...] גומות שמעתא היא ולא נאמרה על המשנה [...] בלורית [...] על ברייתא נאמרה [...] לפירושא לברייתא [...] אפר מקלה שמעתא היא במסכת מכות [...] גבינה אפירושא דמתניתין איתמר [...] שפחות דמתניתין היא [...] דכל מתניתין ומתניתא דאית בהו [...] רב מלכיא אמר

פירושן, אבל שמעתתא דאמרת ברב מלכיו כגון שפוד וגומות – דידיה נינהו". לפנינו עמידה על ההבדל בין אמורא המפרש דברי תנאים ובין אמורא האומר מימרה עצמאית.

ט ע"ב, ד"ה "מוחלפת השיטה" – "כאן²³ הוחלפה שיטתן וצריך להפוך דבריהם". במילה אחת – כאן, מבאר רש"י את מה אנו מחליפין.

ט ע"א, ד"ה "והאמר רב יהודה אמר רב" – "ואע"ג דרב אמורא מפני שרבן של כל בני הגולה הוה בדורו, חוץ משמואל". לפנינו כלל מתודי. אף על פי שברגיל אין מקשים מאמורא על אמורא, מרב אכן כן מקשים על אמורא, כאילו היה תנא, משום שרבן של כל בני הגולה היה בדורו, ולכן ניתן להקשות על רב חנן בראמי (שם בסוגיה), ממימרה של רב. עוד מלמדנו רש"י שיש יוצא מהכלל אחד ועליו אי אפשר להקשות מדברי רב, וזהו בן דורו וחברו שמואל.

כד ע"א, ד"ה "אהא" – "מאן דמתני אמתניתין אמר אין הלכה כר"ג, דלא שייך לומר הלכה כר' יהושע, משום דלא תני לדרי' יהושע במתניתין". במילים אחרות, כשמתייחסים למשנה ודנים כיצד ההלכה, אי אפשר לומר הלכה כתנא מסוים שלא הוזכר במשנה, אף על פי שאכן ההלכה כמותו (כר' יהושע), אלא הנוסח של ההתייחסות לומר שאין הלכה כפלוגי המוזכר במשנה, כאן במקרה שלנו מדובר על רבן גמליאל. מכאן עולה דבר פשוט, שעדיף לומר הלכה כמי ולא לומר כמי אין ההלכה.

כד ע"ב, ד"ה "ולוי אמר מותרין באכילה" – "קאמר רבן גמליאל, ולא דסבירא לרב ולוי כוותיה אלא מילתא הוא דמפרשי". פעמים אמוראים יבארו דברי תנא, אבל אין מכך ראייה שפוסקים כמוהו, אלא כוונתם פרשנית בלבד.

לה ע"ב, ד"ה "ומעשרן דמאי" – "דקסבר האי תנא יש שמעשרין קודם גמר מלאכה ומידה הנוהגת היא – ותלין ביה לקולא". לפנינו כלל מתודי המביא להשלכה הלכתית. במילים אחרות, מכיוון שמנהג מצוי בהתנהגות האנושית – הדבר מאפשר הקלה הלכתית.

לו ע"א, ד"ה "אדתני ובלבד שלא יתכון לצוד" – "משמע דלא ימצא לחלק את דבריו ולאסור עד שדלג מאיסור טילטול לאיסור צידה". בבחינת מדובר על פריסת מחצלת על כוורת דבורים ואין בזה משום איסור טלטול, והאוקימתא בגמרא כשחשב ליהנות מחלות הדבש לפני השבת. אזי מותר בטלטול, ואסור אם התכוון בכך לצודם משום איסור צידה. הגמרא שואלת שיחלקו בעניין טלטול

23 ראו שם תוספות, ואכן ר"ת מפרש בשונה מרש"י.

ויביאו מקרה לאסור בטלטול המחצלת כאשר לא חשב עליהם לפני השבת. מכאן מוכיח רש"י שעדיף להביא חילוק בנושא שמדבר בו התנא, אלא אם כן טלטול תמיד מותר ואז צריך לבאר את האיסור באיסור אחר – איסור צידה.

מקרים שיש בהם הערות מחקריות

ב ע"ב, ד"ה "מאן סתם לן למתניתין רבי" – "הוא סדר המשנה וכשראה דברי חכם וישרו בעיניו שנאן סתם, ולא הזכיר שם אומרו עליהן כדי שלא יהו שנויה מפי יחיד ונראין כאילו נשנו מפי המרובים ויעשו כמותן". אגב מכאן נראה שרבי רצה לפסוק הלכה במשניות שסידר, כדעתו של הר"ן אפשטיין, כי לו רצה רק להביא את קורפוס המשנה כמו שהייתה לפנין מדורות שונים, כדעת ח' אלבק, מדוע הרצון לשנות משם התנא שהיה לפנינו לסתמא? הערה זו קשורה בהיבט ההיסטורי של סידור המשנה ובפן הדידקטי.

יא ע"ב, ד"ה "ורחבא אמר רבי יהודה" – "י"מ: ספק משמיה דרבי יהודה נשיאה ספק משמיה דרב יהודה, ואני אומר: לא ראה רחבא את רבי יהודה נשיאה, דהא מפומבדיתא הוא, ולא מצינו שעלה לא"י. ועוד, כי אמרינן בעלמא: דדייק וגמר שמעתתא מפומיה דרביה, כרחבא דפומבדיתא הוה לן למימר, דאפילו ספיקא דגברי גריס, כדאמרינן בדרב יהודה בהכל שוחטין (חולין יח ע"ב). ונראה בעיני משום דרבו מובהק הוה ולא היה לומד מרב אחר, הוה קרי ליה רבי, דלא נספקיה בדרב יהודה אחרינא". נלמד מכאן, שגם אצל האמוראים שבבבל יימצא הכינוי "רבי" ולא "רב" אם האמורא הוא רבו המובהק של התלמיד המביא את המימרה, כפי שאכן היחס בין רחבא לבין רב יהודה. שלילת האפשרות שמדובר כאן ברבי יהודה נשיאה נעשית בהערה מחקרית, שהרי רחבא הבבלי לא ראה את רבי יהודה נשיאה משום שלא שמענו שרחבא עלה לארץ ישראל. מעניין שלפי רש"י עצם העובדה שבתלמוד אין מקור לכך שרחבא עלה, זו הוכחה שרחבא אכן לא עלה, כי התלמוד מזכיר את העולים לארץ ישראל ואת העולים והיורדים.

הערה מחקרית נוספת היא שאם אכן ספק היה אם רחבא אמר מימרה זו משמו של רבי יהודה נשיאה או משמו של רב יהודה – היה על הגמרא לציין זאת במפורש, כמו שהיא אכן עושה כך כגון במסכת חולין יח ע"ב: "שמע רב יוסף איקפד אמר אנא מכולי עלמא גמרינא, אנא מרב יהודה גמרינא, דאפילו ספיקי

דגברי גריס, דאמר רב יהודה אמר ר' ירמיה בר אבא ספק משמיה דרב ספק משמיה דשמואל²⁴.

יב ע"ב, ד"ה "אינה משנה" – "לא נשנית מעולם בבית המדרש". שלילת הפירוש הפשוט של משמע המילים שמשנה זו היא טעות – אינה משנה נכונה, מצביעה על תובנה שהמשניות שהובאו לבית המדרש לאמוראים היו משניות מדויקות כפי שאכן רבי סדרן וערכן, ולכן המסקנה של רש"י היא ש"אינה משנה" פירושו שמעולם לא הובאה משנה זו על ידי הגרסנים – התנאים לבית המדרש של האמוראים. יש פה התייחסות לדרך מסירת תורה שבעל פה.

רש"י ממשיך וככל מחקר מעלה את שתי האפשרויות, כלומר שהגרסנים – התנאים אולי כן הביאו משנה זו לבית המדרש, וזהו המשך הדברים של שיטת התלמוד: "ואם תמצא לומר משנה" – שם רש"י: "אם יאמרו התנאים [הגרסנים, ולא חכמי המשנה] שנשנית [בבית המדרש], ודאי בית שמאי שנאוה", ואזי פירוש אינה משנה הוא, שאין ההלכה כמשנה זו.

ד"ה "גזירה שוה" – "לאו דוקא, דכולה מדרבנן גזור, אלא דומיא דגזירה שוה בדרבנן". גם כאן דרך הגדרת המושג והרחבת המושג גם לדברי רבנן, יש הערה מחקרית שלא תמיד בתלמוד גזירה שווה היא אחת משלוש עשרה המידות שהתורה נדרשת בהן.

יז ע"א, גמרא: "אמר רב יוסף הלכה כרבי וכדתי רבינא". כאן רש"י אינו מעיר ולא כלום, והרי על פניו רב יוסף קדם לרבינא ואיך פסק כמו מי שעמד דורות אחריו?²⁴

לפנינו מספר מקרים שבהם רש"י אכן מתייחס למילים שהם לא מדברי האמורא אלא הם מאוחרים והם דברי סוגיית התלמוד [סתמא דגמרא]: כא ע"א, ד"ה "וטעמא מאי" – "סוגיית דגמרא הוא". כלומר לא מדברי האמורא רב הונא ששם בסוגיית מסיים דבריו: "ובעיא מינאי מילתא דבעיא טעמא", אלא חומר מאוחר יותר – סתמא דגמרא.

24 ראו א' כהן, רבינא וחכמי דורו, רמת גן תשס"א, עמ' 160 הערה 80. בתלמוד בבלי על הדף מהדורת שוטנשטיין, הערה 8, מובאות שתי תשובות: בשם רבינו פרץ, חידושי הרא"ה ושיטה מקובצת – רבינא שבסוגייתו הוא רבינא אחר ולא חברו של רב אשי, אלא רבינא שקדם לרב יוסף. תשובה אחרת גם בשם הרא"ה ושיטה מקובצת – שסוף המשפט: "וכדתי רבינא", אינו מדברי רב יוסף אלא מדברי סתמא דתלמודא. אכן לפי פירוש שני זה מדובר ברבינא בן דורו של רב אשי.

כאן נחוצה הערתו של רש"י, משום שאכן רב הונא מסיים בעניין הצורך לדיעת טעם ההלכה, והיה מקום לומר שהוא זה שאומר לבנו את הטעם, כלומר שמילות "וטעמא מאי" הן מילותיו.

כח ע"א, ד"ה "מכלל דבשל עץ כו" – "גמרא קא דייק"²⁵. כלומר גם כאן לא רב יהודה בשם שמואל אומר זאת, אלא לפנינו תוספת מאוחרת של דברי התלמוד. רב יהודה בשם שמואל מתייחס לדברי האמורא רב הונא.²⁶

לפנינו סוגיה שבה מביאה הגמרא ארבע אפשרויות באשר למה מתייחסים דברי רב יהודה בשם שמואל: (1) לתחילת דבריו של רב הונא אשר מתייחס למשנה; (2) לסוף דבריו של רב הונא אשר מתייחס למשנה; (3) רב יהודה בשם שמואל הוא זה שמתייחס ישירות למשנה, לתחילתה; (4) רב יהודה בשם שמואל הוא זה שמתייחס למשנה אבל לסופה.

בגלל המורכבות הזו, היה חשוב לרש"י בד"ה הנ"ל להדגיש שדברים אלו הם תוספת ולא מעצם הדברים של רב יהודה בשם שמואל.

כט ע"א, ד"ה "תנא דבי שמואל" – "בתוספתא שסדר שמואל מתנאים"²⁷ שלפניו, כמו שסדרו רבי חייא ורבי אושעיא, וכמו שסדר רבי את המשנה". מהערה זו של רש"י אנו למדים מספר דברים: רבי סידר את המשנה ולא פירש שהוא כתב את המשנה. שיטת רש"י היא ששמואל סידר ברייתות מדברי תנאים שקדמו לו (כמו עוד אמוראים מהדור הראשון) במתכונת דומה לסידור ברייתות שסידרו רבי אושעיא ורבי חייא. לכל הקבצים הללו של הברייתות קורא רש"י – תוספתא, אבל אין אחד מהסדרים הללו התוספתא שלפנינו, כולל הברייתות שסדר רבי חייא.

25 ראו דקדוקי סופרים, עמ' לו, הערה ל, שבכתב יד ברש"י, כנראה נשמט מן "מכלל עד מכלל".

26 צריכים לומר שאין זה רב הונא בן דורו של רב יהודה, שהרי לא מסתבר ששמואל בן הדור הראשון יתייחס לדברי הצעיר ממנו בן הדור השני, שהוא תלמידו. לכאורה צריכים אנו לומר שמדובר כאן באמורא אחר בן הדור הראשון. אבל לא מצאנו שאכן יש רב הונא בן הדור הראשון. לכן עולה מכאן ששמואל כן מתייחס בסוגיה לדברי תלמידו רב הונא אולם לא ישירות אלא דרך רב יהודה שהוא גם תלמידו של שמואל.

27 ולא פירש שמדובר בשונה הברייתות שהיה בישיבתו. כגון המצוי בכט ע"ב: "תני תנא קמיה דרבינא", שכאן ודאי הכוונה לשונה המשניות, לגרסן שהיה בישיבתו של רבינא.

לד ע"א, סוף העמוד: "ואומר אני שהמשנה לא כסדר"²⁸ לפנינו הערה מתודית מחקרית, שנאמרה כאן היות שהמשנה כאן אומרת: "ועוד אמר רבי אליעזר". מה שלפנינו זו אמרה נוספת של רבי אליעזר לאחר הרבה מימרות של חכמים במשנה זו, ולא מתאים לומר "ועוד". משום כך מסיק רש"י שסדר המשנה המקורי היה אכן אחר, ושם שתי האמירות של ר' אליעזר היו זו אחר זו. לד ע"ב, ד"ה "בדבר שלא נגמרה מלאכתו" – "לישנא יתירה הוא, והוא פירוש של מוקצה (ואכן רש"י לעיל מינה מפרש את המילה: מוקצה בד"ה מהו שתקבע מוקצה למעשר – 'מוקצה היינו לא נגמרה מלאכתו'), ונכתב בספרים". רש"י כאן מסביר תופעה שהמחקר ער לה, ורש"י הקדימו, והיא שיש מילים או משפטים בגמרא שלפנינו שהוכנסו בטעות על ידי המעתיקים את כתבי היד.²⁹

בדפוס ראשון ונציה הגרסה בגמרא היא אכן שונה: "שבת מהו שתקבע למעשר בדבר שלא נגמרה מלאכתו", כלומר המילה מוקצה איננה. ברש"י שם נמצא כמו שהבאנו לעיל. עולה מכך שהספרים שהיו לפני רש"י כאן לא היו כגרסת דפוס ראשון כאן, אלא כספרים שבהם הוכנס המשפט בטעות.

הערותיו של רש"י כאמור הן מחקריות או דידקטיות, ויש מהן העוסקות בתולדות השתלשלות התורה שבעל פה. פעמים יש בהערותיו גם מזה וגם מזה. הערה מעניינת מביא רש"י על דברי הגמרא כה ע"א העוסקת בהבאת דורון על ידי נכרי לישראל ביו"ט: "חוץ לתחום אסור". רש"י אינו מביא פירוש המנמק הלכה זו ומתייחס לפירושים ששמע, אבל אינו מזכירם אלא ברמז מהסיבה: "לא שמעתי טעם מקובל בדבר". רש"י גם בא ללמדנו שאין הכרח תמיד להביא טעמים ומותר להודות שאכן אין טעם מקובל. כלומר אין הסבר המתקבל על דעתו.

פרק מיוחד נציין לדבריו הקשורים לקורות הימים והדורות, מה שמקובל לקרוא "היסטוריה". אביא במרוכז גם דברים שהוזכרו לעיל.

28 תוספות במקום חולקים, ד"ה "ועוד" – יוקשה דא"כ גם סדר הגמרא אינו כמשפט. ור"ת אומר דהיכא דהו תרווייהו לקולא שפיר קאמר ועוד.

29 ואכן בדקדוקי סופרים עמ' מו' אות ע, מביא שבכ"י ליתא. וכן בתוספתא כ"י וכן בדפוסים ישנים ליתא למילים: 'מוקצה למעשר', וכן בשיטה מקובצת. ראו בגוף הדברים לעניין גירסת דפוס ראשון ונציה גמרא ורש"י.

הערות הקשורות בדברי הימים והדורות

ב ע"ב, ד"ה "מאן סתם לן למתניתין רבי" – "והוא סידר המשנה וכשראה דברי חכם וישרו בעיניו שנאן סתם ולא הזכיר שם אומרו עליהן כדי שלא יהו שנויה מפי יחיד ונראין כאילו נשנו מפי המרובים ויעשו כמותן".

ו ע"א, ד"ה "דאיכא חברי" – "אומה רשעה שהיו בימי פרסיים וכופין את ישראל לעשות מלאכתן, וביו"ט היו נדחין מהן ע"י שאומרים להם יו"ט הוא, ואם יראו אותם מקברין מתיחה – יכופו אותם למלאכה".

ד"ה "אי"ל רב מרדכי" – "רב מרדכי תלמידו של רב אשי הוה [...] בסוטה [...] רב מרדכי אלוה לרב אשי כו'".

כה ע"א, ד"ה "מדברי רבינו" – "דשלתן רב הונא ורב חסדא ורב נתמן, דקרי ליה לרב חסדא – חברין, תלמידים של רב הוה".

ד"ה "נפלי" – "רב הונא חבריה, הוה מתלמידיו של רב, ורב בריה (של רב הונא) קרי בר חברין".

כו ע"א, רש"י ללא ד"ה: "ר' יהודה הנשיא הוה רבי, ולא היינו ר' יהודה דמתניתין, דסתם ר' יהודה הוא ר' יהודה בן אילעי".

ד"ה "אמר ליה רבי שמעון בן מנסיא הרי אמרו" – "רבותינו דורות שלפנינו אין רואין מומין, דרבי שמעון בן יוחי מדורות מלפניהם היה, ורבי תלמידו היה, כדאמרין במסכת עירובין ובמסכת שבת: אמר רבי כשהיינו לומדים תורה אצל רבי שמעון בתקוע היינו מעלין לו שמן כו' וקאמר ליה ר' שמעון בן מנסיא לרבי והרי נחלקו בה דורות שלפנינו וניזיל לחומרא".

כאן המקום להעיר שרש"י בעיקר נסמך על דברי התלמוד עצמו בהבהרת קורות הימים והדורות, ואכן אחרון החוקרים והגדול שבחוקרי התוספתא, הרב שאול ליברמן, מעיר במקומות רבים שעיקר המחקר התלמודי מבוסס על ומתוך ספרות חכמינו ז"ל.

כט ע"ב, ד"ה "תנא דבי שמואל" – "בתוספתא שסדר שמואל מתנאים שלפניו, כמו שסדרו רבי חייא ורבי אושעיא, וכמו שסדר רבי את המשנה".

כז ע"א, בגמרא: "דאמר רבי שמעון בן פזי³⁰ א"ר יהושע בן לוי א"ר יוסי בן שאול³¹ אמר רבי משום קהילא קדישא דבירושלים³² ר' שמעון וחבריו אמרו

30 לפי סדר תנאים ואמוראים, ערך ר' שמעון בן פזי, עמ' 377, בשמו מימרות של ר' דימי ור' אבין, שהם אמוראים תלמידיו של ר' יוחנן, כלומר הוא אמורא של דור שלישי לאמוראי ארץ ישראל.

הלכה כרבי מאיר, אמרו והא אינהו קשישי מינה טובא, אלא בשיטת ר' מאיר אמרוה'.

מ' מרגליות, אנציקלופדיה לחכמי התלמוד והגאונים, ערך: ר' סימון, עמ' 686 ואילך, טוען שר' סימון שבירושלמי הוא ר' שמעון בן פזי שבבבל, ומשייכו אכן לאמורא ארצישראל בדור השני והשלישי, ורבו הוא ר' יהושע בן לוי, שהוא דור ראשון לאמוראי ארץ ישראל. וכן מביא א' היימן בערך זה, בספרו תולדות תנאים ואמוראים, עמ' 1210, וראו שם לזיהויו של פזי.

31 תלמידו של רבי, כמשמע כאן, וכן סדר תנאים ואמוראים, עמ' 221, וכן תולדות תנאים ואמוראים, עמ' 736, וכן אנציקלופדיה לחכמי התלמוד, עמ' 545, ושם מדגיש שהוא אמורא בדור הראשון.

32 ראו לעיל הערה 21.

לפי סדר הדורות הם ר' שמעון בן משולם ור' שמעון בן מנסיא. בערך ר' שמעון בן מנסיא עמ' קפו, מביא ירושלמי ספ"ב מעשר שני: "עדה קדושה ר' יוסי בן משולם ור' שמעון בן מנסיא", אבל מביא בשם ספר היוחסין באות יו"ד בערך ר' יוסי בן משולם: "ר' יוסי בן משולם הוא קהלא קדישא והיה קודם רבי, אבל ר' שמעון בן מנסיא אינו מקהלא קדישא". ושם אומר שהוא בן דורו של רבי ובניו וכן מביא מרש"י זה שבגוף הדברים: "קהלא קדישא דאמרה רבי להא שמעתתא משמיהו – קשישי מר' שמעון בן מנסיא דהא ר' שמעון בן מנסיא בימי רבי ובניו היה כדתנן באבות אר"ש בן מנסיא אלו שבע מידות נתקיימו ברבי ובניו ולעיל נמי איפליג בהדיה". בביצה סוף כו ע"א: "ת"ר בכור תם שנפל לבור ר' יהודה הנשיא (פירש רש"י שם – הוא רבי) אומר ירד מומחה ויראה, אם יש בו מום יעחה וישחט [...] אמר לו ר' שמעון בן מנסיא הרי אמרו דורות שלפנינו" והכונה לר' שמעון בן יוחאי, נחלקו בדבר ולכן נלך לחומרא.

בתולדות תנאים ואמוראים ערך זה, עמ' 1034, אינו מתייחס לזיהוים, אלא למהות השם באומרו: "ונראה שנקראו כך יען שמחורבן ביתר ואילך לא היה רשאי שום איש ישראל להכנס לתחום ירושלים ואעפ"כ מסרו חסידי עליון את נפשם ודרו בחשאי בירושלים ועסקו בתורה ובתפילה". הוא גם מעיר שאין קהלא קדישא זהה עם המונח "עדה קדושה", ובערך עדה קדושה עמ' 969, הוא טוען ש"עדה קדושה הם אכן ר' יוסי בן המשולם ור' שמעון בן מנסיא כמבואר לעיל בירושלמי". ובכך שחילק בן עדה קדושה לבין קהלה קדישא שאצלנו נתיישבה הסתירה בין הירושלמי לבין מה שרש"י אומר אצלנו. ערך ר' שמעון בן מנסיא, עמ' 1204 הוא מסביר את הביטוי "עדה קדושה" בכך שחילקו את היום לשלושה: לתורה, לתפילה ולמלאכה. וראו עוד עמ' 733 בערך ר' יוסי בן משולם.

וכן באנציקלופדיה לחכמי התלמוד ערך ר' יוסי בן המשולם, עמ' 542. שם הוא מביא שהוא תנא בן הדור החמישי. וכן אומר על חברו ר' שמעון בן מנסיא עמ' 859, וטוען שהם אכן בני דורו של רבי, ולמרות זאת ר' יהודה הנשיא הביא דברים בשמם.

נראה שהוא אכן סובר שעדה קדושה וקהילה קדישא זה אותו דבר והיו חבריו של רבי והביא בשמם דברים. ועולה שר' שמעון בן מנסיא היה גם בימי בניו של רבי.

על כל פנים רש"י מדגיש שקהלא קדישא אינם ר' שמעון בן מנסיא וחבריו, ושקהלה קדישא אמרו בשם ר' שמעון בן מנסיא ושר' שמעון בן מנסיא הם צעירים מרבי ובוודאי מר' מאיר רבו של רבי ולכן כיצד אמרו בשמם והרי הם צעירים מהם? לפי רש"י הגמרא מסבירה שהם הלכו בשיטת ר' מאיר, והעירו הזקנים שהם קהילה קדישא שהצעירים מהם ר' שמעון בן מנסיא וחבריו הולכים בשיטת ר' מאיר.

ושם ברש"י: "ר' שמעון בן מנסיא³³ וחביריו, אותן שאמר עליהן הרי אמרו אין רואין מומין ביו"ט. אמרו הלכה כר' מאיר בבכורות. השתא משמע שמעידין קהלא קדישא על ר' שמעון בן מנסיא שאומר עוד דבר זה. ומפרש רב יוסף: אמרו? בתמיה, וכי אפשר שקהלא קדישא אומרים דבר זה על ר' שמעון בן מנסיא וחביריו אמרו הלכה כר' מאיר ועבדין כוותייהו. והא אינהו קדימי וקשישי מיניה טובא. קהלא קדישא דאמרה רבי להא שמעתא משמייהו, קשישי מר' שמעון בן מנסיא טובא, דהא ר' שמעון בן מנסיא בימי רבי ובניו היה כדתן באבות אמר ר' שמעון בן מנסיא אלו שבע מדות שמנו חכמים בתלמידים כולן נתקיימו ברבי ובבניו, ולעיל נמי אפלוג בהדיה, והיכי אמרו ההוא קהלא קדישא הלכה משמיה דר' שמעון בן מנסיא דקתני ר' שמעון בן מנסיא וחביריו אמרו הלכה כר' מאיר?

אלא הכי אמור קהלא קדישא: ר' שמעון מנסיא וחביריו שאמרו אין רואין מומין – בשיטת ר' מאיר אמרוה. וכן אפשר שהזקנים [קהלא קדישא] נתנו דעתם על דברי הבחורים [ר' שמעון בן מנסיא וחביריו], ואמרו [קהלא קדישא] דברי פלוני[שמעון בן מנסיא] נוטין אחר דברי פלוני [ר' מאיר] שהיה לפניו".
 לג ע"א, ד"ה "והלכתא כו" – "הך הילכתא אליבא דמאן דאית ליה מוקצה איקבע, אבל אנן כר"ש ס"ל בין במוקצה בין בדבר שאינו מתכוון וכר' יהודה במכשירי אוכל נפש [...]. וכל האמוראים שאסרו את אלו למעלה – תלמידי דרב הוו, ורב סבר לה כר' יהודה במוקצה, ואנן קיימא לן כר' שמעון".

ענייני לשון

עושר לשוני וגוון לשוני

ד ע"א, ד"ה "גוזמא קתני" – "כאדם שרוצה להחזיק מדבר יתר".
 ד"ה "גוזמא" – "אע"פ דלא אפשר, גזים ואמר מילתא טופיינא, גוזמא דבר שינוי שאינו מתקבל". לפנינו חזרה במילים שונות על אותו רעיון, בכך מציג רש"י את יופייה של הלשון, ולשם זה הוא עושה שימוש בעברית ובלשון הגמרא בארמית.

לו ע"ב, ד"ה "משום רשות" – "ולהנך קמאי קרי שבות דאיסור שבות גמור יש בהן, לפי שאין בהן צד לסלק גזירות חכמים מעליהן, שאין בהן לחלוחית מצוה". לפני כן על המשנה – "משום רשות שיש בו קצת מצוה אבל לא מצוה

33 ראו עוד דקדוקי סופרים, עמ' לד והערה ע. וראו בנוסח ד"ר ונציה: "ר' שמעון וחביריו".

גדולה וקרוב הוא להיות דבר הרשות ויש בו איסור מדברי סופרים, או משום מצוה – או שיש בו מצוה ממש [...שבות] ואין בעשייתן שום מצוה [...רשות] משום שהן קרובין למצוה [...מצוה] דהוּו מצוה גמורה". אכן גוון לשוני לביאור מושגים שבהלכה: איסור, שבות, רשות ומצווה. בעניין זה רש"י להלן מוסיף עוד עושר לשוני.

לז ע"א, ד"ה "ה"ק לא מבעיא כו" – "והראשונים איסור יש בהן ואין בהם לחלוח מצוה [שבות], והאמצעיים [רשות] יש בהן שבות ואע"פ שיש בהן קצת מצוה. והאחרונים [מצוה] מצוה גמורה הן, ואעפ"כ גזרו עליהן שבות. ולא זו אף זו קתני [...] דה"ל שבות גרידתא דאין עם עבירה זו [של השבות] שמץ מצוה [...]. דאיכא רשות קרבות מצוה גבה".

אמירת אותו דבר בשתי צורות לשוניות

כה ע"א: "אמאי מותר לישראל אחר", ובהמשך: "לישראל אחר נמי אסור".

משחק מילים

יא ע"ב, ד"ה "לפני הדורסן" – "הותרה שטיחתן משום שחיתתן".
 יב ע"א, ד"ה "אלא" – "ש"מ דלכולי עלמא יש הוצאה ליו"ט אלא שמן התורה הותרה לצורך".

כלל בלשני

כה ע"ב, ד"ה "מימינו אש דת למו" – "מימינו נתן להם התורה, מפני שאש דת לנו, והרבה מקראות חסרים כזה". בפסוק חסרה המילה תורה, אלא שכך דרכה של תורה, כאשר הדבר ברור מאליו נמצא פסוקים המחסירים מילה.

הבהרת מונחים

ד ע"א, ד"ה "גוזמא" – "דבר שינוי שאינו מתקבל".
 יב ע"ב, ד"ה "משום הבערה" – "שהוא מלאכה לעצמה וקא סבר יש חילוק
 מלאכות ליו"ט ללקות שתיים על שתי מלאכות משום יו"ט".
 ד"ה "אינה משנה" – "לא נשנית מעולם בבית המדרש".
 טז ע"א, ד"ה "נשמה יתירה" – "רוחב לב למנוחה ולשמחה ולהיות פתוח
 לרוחה ויאכל וישתה ואין נפשו קצה עליו".
 כה ע"ב, ד"ה "שליח ציון" – "רגיל היה [חמא בר אדא] לעלות לירושלים".

ענוותנותו של רש"י

טו ע"ב, ד"ה "ופירותיה משתמרין" – "לא ידענא מאי היא. יש מפרשין [...]".
 ולי נראה [...].
 ענוה אמתית מנסה בכל זאת למצוא פירוש לדברי תורה שבעל פה.
 כה ע"ב, ד"ה "צלף באילנות" – "לא ידעתי מהו עזות שלו".

סיכום

לפנינו אכן פירוש של המורה בישראל רבנו רש"י שאינו מחסיר כל צד והיבט
 בפירוש, וסובר שבירור הנוסח הנכון הוא חלק בלתי ניתן להפרדה מפירוש דברי
 התלמוד. אכן הגמרא שלפנינו היא רובה ככולה נוסחו של רש"י כפי שניסינו
 להוכיח בעבודה זו על פירושו של רש"י למסכת ביצה. נראה לי שככל שהמסכת
 נלמדה על ידי רבים בכל הדורות מאז פירושו, כך נוסחו הוא חלק מנוסח הדף,
 ובמסכתות שמשום מה נלמדו פחות, יש יותר שינויים בין דפוס ראשון וממילא
 לרוב גם בדפוס וילנא המצוי לבין העדויות של רש"י על הגרסה הנכונה. במילים
 אחרות יש גרסאות שרש"י מביא שאינן בנוסח הדף. ועל כך אי"ה נתעכב בפירוש
 רש"י למסכת שבועות.

העיקר החשוב הוא שדחיית הנוסח בספרים שרש"י אינו מקבל מבוססת על
 עצם עומק פרשנותו. כן ההערות המתודיות וההיסטוריות הן חלק בלתי נפרד
 מההבנה הנכונה של דברי חכמינו בתלמוד כמו גם הבנה נכונה של הלשון
 העברית והארמית.

